

Μνήμων

Τόμ. 37 (2019)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ● ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ● ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ● ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ● ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Τρέσιος († 1840) και η «αρχιτυπογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ● ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ● ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΙΩΤΗΣ, Το τυπογραφείο και «Βεργατικό Εκδοτικό "Το Άστρο"»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κοινοματικού τυπογραφείου (1927-1931) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ● ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γυανοβρακαποθήκες στο Λαγείο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκων της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Γεώργιος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγεωργίου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάκης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητριάδης, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρθία, Ελένη Γιαρά

37

ΑΘΗΝΑ 2019-2020

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ 1949-2001

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.36780](https://doi.org/10.12681/mnimon.36780)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Ν. (2024). ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ 1949-2001: ΕΝΑΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ. *Μνήμων*, 37, 221–248. <https://doi.org/10.12681/mnimon.36780>

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ❖ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ❖ ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ❖ ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ❖ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφεσιος († 1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ❖ ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ❖ ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) ❖ ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ❖ ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Έταρος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιωάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάρης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρδίκια, Ελένη Γκαρά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μελέτες

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο . . .	11-44
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869).	45-70
ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα	71-104
ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού	105-124
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ:	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφέσιος (†1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του	125-158
ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα . .	159-170
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) . .	171-194
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές	195-220
ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτού- του Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργα- νισμός.	221-248

Προσεγγίσεις

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (15.12.1931 – 18.7.2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της	249-258
--	---------

Σημειώματα και μαρτυρίες

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα . .	259-276
--	---------

Μνήμη Κωνσταντίνου Ντόκου (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ 277-284

Βιβλιοκρισίες

Γκαρος Μαντούβαλος, *Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχειρήση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου αιώνα – 19ος αιώνας)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 2016, 463 σ. (Βαγγέλης Σαράφης) 285-288

Nikolaos A. Chrissidis, *An Academy at the Court of the Tsars. Greek Scholars and Jesuit Education in Early Modern Russia*, Northern Illinois University Press, 2016, 384 σ. (Γιάννης Καρράς) . . . 288-291

Katerina Galani, *British Shipping in the Mediterranean during the Napoleonic Wars. The Untold Story of a Successful Adaptation*, Leiden – Βοστώνη, Brill, 2017, 278 σ. (Γκαρος Μαντούβαλος) 292-298

Le consulat de Venise, tome II (1750-1751) και III (1752-1753), publiés par Nicolas E. Karapidakis, Centre de Recherche Scientifique, Sources et Études de l'Histoire de Chypre, Nicosie 2017, 538+735 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου) 298-302

Βασίλειος Γ. Μαργακός, «Μόνον ἐπὶ τούτῳ καυχῶμαι: ὅτι τὴν πατρίδα ἠγάπησα». *Ρομαντική φιλοπατρία και μεταμορφώσεις τῆς πατρίδας στὸν Γκριγκὸρ Παρλίτσεφ (1830-1893)*, Ἀθήνα, Ἡρόδοτος, 2018, 480 σ. (Σοφία Ματθαίου) 302-308

Γιάννης Κόκκωνας, *Ἔγρεο, φίλα μᾶτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2018, 8ο μικρό, 235 σ. (Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης) 308-316

Ἑλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες, ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Ὀλγα Κατσιαρδῆ-Hering, Ἀναστασία Παπαδία-Λάλα, Κατερίνα Νικολάου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Τμῆμα Ἱστορίας και Ἀρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Ἱστορήματα 7, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Εὐρασία, 2018, 686 σ. (Γιάννης Κόκκωνας) 317-327

Robert Gerwarth, *The Vanquished. Why the First World War*

<i>Failed to End, 1917-1923</i> , London, Penguin Books, 2017, 464 σ. (ελληνική έκδοση: <i>Οι Ηττημένοι. Γιατί δεν τελείωσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, 1917-1923</i> , μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018, 414 σ.) (Ελλη Λεμονίδου) . . .	327-334
<i>Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015</i> , επιμ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018, 208 σ. (Νικόλαος Μπουμπάρης) . . .	334-338
<i>Πόλεμος, κράτος και κοινωνία στο Ιόνιο πέλαγος (τέλη 14ου – αρχές 19ου αιώνα)</i> , επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2018, 382 σ. (Δημοσθένης Α. Δόνος) . . .	339-342
<i>Άννα Ματθαίου, Οικογένεια και σεξουαλικότητα, μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Ελληνικές μαρτυρίες, 17ος – αρχές 19ου αι.</i> , Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 2019, 276 σ. (Δημήτρης Δημητρώπουλος)	342-346
<i>Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αι. και η καταστροφή τους</i> , Αθήνα, Θεμέλιο, 2019, 320 σ. (Στρατής Μπουρνάζος) . . .	346-350
<i>Εύη Καρούζου, Εθνικές γαίες, εθνικά δάνεια και εθνική κυριαρχία. Βρετανική διπλωματία και γαιοκτησία στο ελληνικό κράτος 1833-1843</i> , Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2019, 256 σ. (Κατερίνα Γαρδίκα).	350-353
<i>Λύντια Τρίχα, Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873)</i> , Αθήνα, Πόλις, 2019, 850 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου) . . .	354-358
<i>Σοφία Λαΐου, Μαρίνος Σαρηγιάννης, Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά</i> , Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2019, 184 σ. (Ελένη Γκαρά)	359-366

Χρονικό της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού 2019-2020

Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2019-2020 . . .	367
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	367-368
Β'. Συνέδρια – Ημερίδες	369
Γ'. Εκδόσεις	369

Δ'. Το Facebook της EMNE	369
Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2020-2021 . . .	370
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	370-371
Β'. Συνέδριο	371-372
Γ'. Το Facebook της EMNE	372
Ευρετήριο τόμου 37 (2019-2020)	373-396
Contents – Table des matières	397-398

ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ 1949-2001
ΕΝΑΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

Το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών είναι το μόνο από τα ξένα επιμορφωτικά Ινστιτούτα στην Ελλάδα, το οποίο διέθετε, για μισό περίπου αιώνα, δικό του τυπογραφείο. Είναι επίσης το μόνο από τα Γαλλικά Ινστιτούτα της υφελίου, που παρείχε, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, τυπογραφικές υπηρεσίες – με μόνη, μέχρι σήμερα γνωστή εξαίρεση, το αντίστοιχο ίδρυμα της Τεχεράνης. Η ιδιαιτερότητα αυτή από μόνη της προκαλεί το ιστορικό ενδιαφέρον και τροφοδοτεί μια σειρά από ερωτήματα: τι εξυπηρέτούσε η λειτουργία ενός τυπογραφείου σ' ένα επιμορφωτικό ίδρυμα με κύρια αποστολή τη διάδοση της γαλλικής γλώσσας και της γαλλικής κουλτούρας; Ποιοι βαθύτεροι λόγοι οδήγησαν στον εξοπλισμό του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών με τυπογραφικά μηχανήματα και στη στελέχωση του με τυπογράφους κατά τη μεταπολεμική περίοδο; Τι είδους έντυπα παρήγαγε και πως διαμορφώθηκε συνολικά η τυπογραφική παραγωγή στα 50 χρόνια λειτουργίας του τυπογραφείου του; Τέλος, ποια θέση κατέχει τελικά ο ιδιαίτερος αυτός τυπογραφικός οργανισμός στο ευρύτερο πεδίο της ιστορίας της τυπογραφίας στον ελλαδικό χώρο μετά το 1945;

Θα επιχειρήσω στη συνέχεια να απαντήσω στα παραπάνω ερωτήματα, στον βαθμό που μου το επιτρέπουν αυτό οι διαθέσιμες πηγές. Απαντήσεις αναζητήθηκαν, κατά κύριο λόγο, σε τεκμήρια που περιέχονται στα αρχεία του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, στα αρχεία του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών καθώς και στο προσωπικό αρχείο του πρώτου Διευθυντή του, του Οκτάβιου Μερλιέ, ενώ χρησιμοποιήθηκε συμπληρωματικά ως ιστορική πηγή η μόνη μέχρι σήμερα διαθέσιμη προφορική μαρτυρία πρώην εργαζόμενου στο τυπογραφείο του ιδρύματος.¹ Καθώς

1. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή Χρήστο Λούκο που έθεσε στη διάθεσή μου τη συνέντευξη του Ευάγγελου Ράλλη, τυπογράφου στο Γαλλικό Ινστιτούτο από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως και το 2001.

τα τελευταία χρόνια το ερευνητικό ενδιαφέρον, γενικότερα, για την πολιτιστική πολιτική των ξένων κρατών στην Ελλάδα² και, ειδικότερα, για τη δράση και τον ρόλο των ξένων επιμορφωτικών Ινστιτούτων εδραιώνεται, η ειδικότερη αυτή –και μέχρι σήμερα άγνωστη– πτυχή της δράσης αλλά και της συνεισφοράς του Γαλλικού Ινστιτούτου αξίζει, νομίζω, να διερευνηθεί και να αναδειχθεί.

Η μεταμόρφωση του Γαλλικού Ινστιτούτου και οι νέες ανάγκες του ιδρύματος κατά τη μεταπολεμική περίοδο

Η δημιουργία ενός τυπογραφείου εντός του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών σχετίζεται άμεσα με τις βαθιές αλλαγές που γνώρισε το γαλλικό ίδρυμα μετά το 1945. Οι σημαντικότερες από τις αλλαγές αυτές μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα. Το 1946 ολοκληρώθηκε η πλήρης διοικητική και οικονομική αυτονόμηση του Ινστιτούτου από τη Γαλλική Σχολή Αθηνών, της οποίας αποτελούσε μέχρι τότε εκπαιδευτικό παράρτημα. Ο Οκτάβιος Μερλιέ ανέλαβε επισήμως, μετά τον πόλεμο, καθήκοντα Διευθυντή και απέκτησε τον πλήρη έλεγχο της διαχείρισης του ιδρύματος. Μπόρεσε έτσι στη συνέχεια να προωθήσει, όπως θα δούμε, ένα ριζικό μετασχηματισμό του γαλλικού επιμορφωτικού οργανισμού, προχωρώντας στην υλοποίηση φιλόδοξων σχεδίων. Υπό τη διεύθυνσή του το γαλλικό ίδρυμα γνώρισε μια περίοδο θεσμικής μεγέθυνσης και γεωγραφικής επέκτασης. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, το μαθητικό δυναμικό του ιδρύματος τριπλασιάστηκε, καθώς ο αριθμός των εγγεγραμμένων εκτινάχθηκε από 3.500 σε περίπου 10.000 μαθητές. Η αύξηση της μαθητικής

2. Βλ. ενδεικτικά Γιούλα Κουτσοπανάγου, «Προπαγάνδα και απελευθέρωση. Το Βρετανικό Συμβούλιο και ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος στην Αθήνα στις παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου (1945)», *Μνήμων* 22 (2000), σ. 171-190. Χάγκεν Φλάισερ, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των μεγάλων δυνάμεων και ελληνικές αντιδράσεις, 1930-1960», Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003, σ. 88-120. Λάμπρος Φλιτούρης, «Η γαλλική πολιτιστική παρουσία στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1940», *Τστωρ* 14 (2005), σ. 151-177. Φαίδρα Κουτσοπούλου, «Πτυχές της γερμανικής πολιτιστικής πολιτικής στην κατοχική Ελλάδα: Η πολιτική εξάπλωσης της γερμανικής γλώσσας», *Νεοελληνικά Ιστορικά* 1 (2008), σ. 251-282, και της ίδιας, «Η γερμανική πολιτιστική πολιτική στην Ελλάδα, 1933-1967: τομές και συνέχειες», *Στράτος Δορδανός, Νίκος Παπαναστασίου (επιμ.), Ο «μακρός» ελληνογερμανικός αιώνας. Οι μαύρες σκιές στην ιστορία των διμερών σχέσεων*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2018, σ. 131-155. Ελένη Πετρίτση, *Η βρετανική πολιτιστική πολιτική στην Ελλάδα, 1945-1967, διδακτορική διατριβή*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Ιστορίας, 2015.

πελατείας, σε συνδυασμό με την αυτονόμηση του ιδρύματος, οδήγησε, εξάλλου, στην ανάπτυξη διοικητικών υπηρεσιών. Για πρώτη φορά από την ίδρυσή του το Ινστιτούτο απέκτησε Γραμματείες και Λογιστήριο. Με άλλα λόγια, η μεταπολεμική ανάπτυξη του ιδρύματος συνδυάστηκε με την αναπόφευκτη μετατροπή του σ' ένα γραφειοκρατικό οργανισμό που παρήγε και διακινούσε έντυπο υλικό. Οι ανάγκες έντυπης επικοινωνίας αυξήθηκαν, μάλιστα, ακόμη περισσότερο μετά το 1945, καθώς το γαλλικό ίδρυμα επεκτάθηκε, για πρώτη φορά, εκτός του κέντρου της Αθήνας, που αποτελούσε την ιστορική του κοιτίδα. Ιδρύθηκαν και λειτούργησαν γύρω στα 30 παραρτήματα, εκ των οποίων 10 σε δήμους και προάστια της Αθήνας, και άλλα 20 σε επαρχιακές πόλεις.³

Η μεταπολεμική μεταμόρφωση του Γαλλικού Ινστιτούτου δεν οφείλεται μόνο στην ανάπτυξη που γνώρισαν οι εκπαιδευτικές του δραστηριότητες. Το ίδρυμα ενίσχυσε, παράλληλα, την πολιτιστική του δράση πολλαπλασιάζοντας τις εκδηλώσεις καλλιτεχνικού ή πνευματικού χαρακτήρα, όπως ομιλίες, εικαστικές εκθέσεις, κινηματογραφικές προβολές, θεατρικές παραστάσεις κ.ά. Η μεγαλύτερη, όμως, τομή σε σχέση με την προπολεμική περίοδο αφορούσε την ανάπτυξη εκδοτικών, βιβλιογραφικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων. Το Ινστιτούτο άρχισε μετά το 1945 να εκδίδει βιβλία, συνεργαζόμενο αρχικά με τον νεοσύστατο εκδοτικό οίκο Ίκαρο καθώς και με μια σειρά από αθηναϊκά τυπογραφεία, όπως το τυπογραφείο της Εστίας, το τυπογραφείο Στ. Ταρουσόπουλου, το τυπογραφείο της Ελληνικής Εκδοτικής Εταιρείας (του Ιωάννη Σκαζίκη), το τυπογραφείο Μυρτίδη κ.ά. Η συχνή εναλλαγή τυπογραφικών εταίρων και η απουσία σταθερής συνεργασίας μ' ένα από τα αθηναϊκά τυπογραφεία δείχνει από μόνη της τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε το Ινστιτούτο στο συγκεκριμένο πεδίο. Η εκδοτική πολιτική του ιδρύματος πήρε έκταση και ο Διευθυντής του επεδίωξε πολύ σύντομα να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο στη διαδικασία της βιβλιοπαραγωγής. Μεταπολεμικά, επομένως, το Ινστιτούτο λειτούργησε και ως οιονεί εκδοτικός οίκος.⁴ Άρχισε, παράλληλα, να κυκλοφορεί σε ετήσια βάση, από το 1945, το *Αναλυτικό Δελτίο της Ελληνικής Βιβλιογραφίας*, που συνιστούσε μια

3. Για την ιστορία του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών μετά το 1945 βλ. Nicolas Manitakis, Lucile Arnoux-Farnoux, *Institut Français de Grèce (1907-2018). 111 ans d'histoire*, Αθήνα, Institut Français de Grèce – École Française d'Athènes (υπό έκδοση).

4. Για το εκδοτικό έργο του Ινστιτούτου βλ. Λουσίλ Αρνού Φαρνού, «Το εκδοτικό έργο του Οκτάβιου Μερλιέ (1945-1961)», *Athens Review of Books* 4/42 (Ιούλιος-Αύγουστος 2013), σ. 44-47.

συστηματική καταγραφή στα γαλλικά όλων των βιβλίων που εκδίδονταν στην ελληνική γλώσσα. Εξ όσων γνωρίζω, κανένα άλλο Γαλλικό Ινστιτούτο στον κόσμο δεν ανέπτυξε, εκείνη την περίοδο τουλάχιστον, ανάλογες δραστηριότητες. Για να μπορέσει, όμως, να υποστηρίξει τις νέες αυτές δραστηριότητες, το γαλλικό ίδρυμα στην Ελλάδα χρειαζόταν, μεταξύ άλλων, να ενισχυθεί σε τεχνικά μέσα και σε ειδικευμένο προσωπικό. Ο Μερλιέ δεν άργησε να το αντιληφθεί και να κινηθεί, γρήγορα και αποφασιστικά, προς αυτήν την κατεύθυνση. Βοηθήθηκε σ' αυτό και η σημαντική βελτίωση της οικονομικής κατάστασης του ιδρύματος. Η εκτίναξη του αριθμού των εγγεγραμμένων μαθητών, σε συνδυασμό με τη συνεχή αύξηση του ύψους των διδάκτρων, από το 1945 έως και το 1950, συνέβαλε καθοριστικά στη δημιουργία αξιόλογων ταμειακών αποθεμάτων και στην εξασφάλιση εκτεταμένης αυτοχρηματοδότησης του Ινστιτούτου.⁵ Η σχετική αυτή οικονομική ευχέρεια διευκόλυνε πολύ στη συνέχεια τον Μερλιέ στην υλοποίηση των σχεδίων του.

Η υλοποίηση ενός φιλόδοξου εγχειρήματος σε αντίξοες συνθήκες

Η ιδέα για τη σύσταση ενός τυπογραφείου εντός του Γαλλικού Ινστιτούτου προέκυψε στα τέλη του 1946, όταν έκλεισε το μικρό γαλλικό τυπογραφείο που διατηρούσε στην Αθήνα ο Gabriel Bronnaire, ιδρυτής και Διευθυντής της αθηναϊκής γαλλόφωνης εφημερίδας *Le Progrès d'Athènes*. Για πολλά χρόνια, το μικρό τυπογραφικό εργαστήρι του Bronnaire εξασφάλιζε την εκτύπωση της γαλλόφωνης εφημερίδας και πρόσφερε, επιπλέον, τυπογραφικές εργασίες σε άλλους φορείς, όπως στο Γαλλικό Εμπορικό Επιμελητήριο, στο Ινστιτούτο Παστέρ και στην Τράπεζα Αθηνών. Η τυπογραφική παραγωγή του περιλάμβανε, επίσης, την έκδοση σχολικών βιβλίων εκμάθησης της γαλλικής γλώσσας, τα οποία το Ινστιτούτο διένεμε κατά καιρούς στους μαθητές του. Φαίνεται, μάλιστα, ότι η γνωριμία του Μερλιέ με τον Bronnaire αναγόταν σ' αυτήν ακριβώς τη συνεργασία του Ινστιτούτου με το τυπογραφείο της *Progrès*. Με άλλα λόγια, το μικρό τυπογραφείο του γάλλου εκδότη εξασφάλιζε την έκδοση της γαλλόφωνης εφημερίδας, αλλά εξυπηρετούσε παράλληλα και γενικότερες ανάγκες έκδοσης γαλλικών εντύπων στην ελληνική πρωτεύουσα. Όταν ο Bronnaire, για λόγους υγείας και, πιθανότητα, επειδή είχε αναλάβει καθήκοντα Ακόλουθου Τύπου στη γαλλική Πρεσβεία της Αθήνας,

5. Διπλωματικά Αρχεία Νάντης (στο εξής Δ.Α.Ν.), Αρχεία Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών (στο εξής Α.Γ.Ι.Α.), 754PO/1/43, «Institut Français d'Athènes. Exercice 1949».

αποφάσισε να κλείσει το τυπογραφείο της εφημερίδας του, πρότεινε στον Διευθυντή του Ινστιτούτου να του πωλήσει, σε χαμηλή τιμή (600.000 δραχμές), όλο τον τεχνικό εξοπλισμό.⁶

Η πρόταση του Bronnaire φάνηκε εξαιρετικής δελεαστική στον Μερλιέ. Ο Διευθυντής του Ινστιτούτου θεωρούσε ότι οι υπηρεσίες ενός τυπογραφείου εξυπηρετούσαν κατά τον καλύτερο τρόπο τη δυναμική πορεία που το ίδρυμα ακολουθούσε μεταπολεμικά, υπό τη διεύθυνσή του. Στην αλληλογραφία του με τους προϊστάμενους του τόνιζε ότι το Ινστιτούτο είχε παραγάγει, μετά το 1945, έναν αυξανόμενο αριθμό εντύπων σε ιδιαίτερα υψηλό κόστος. Εκτιμούσε, επομένως, ότι η χρήση ενός τυπογραφικού εργαστηρίου, με τη βοήθεια ενός ή δύο τυπογράφων, θα επέτρεπε μακροπρόθεσμα μια σημαντική εξοικονόμηση δαπανών. Μια γρήγορη απόσβεση του κόστους της αρχικής αγοράς των μηχανημάτων ήταν, επομένως, εφικτή και το οικονομικό όφελος που θα αντλούσε το ίδρυμα, περιορίζοντας σε βάθος χρόνου τα έξοδα για εκτυπωτικές εργασίες, θα ήταν μεγάλο.⁷ Από τα διαθέσιμα τεκμήρια συνάγεται ότι η πρόταση του Διευθυντή έγινε τελικά δεκτή από την προϊστάμενη αρχή του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών. Άλλωστε, η αγορά του εξοπλισμού δεν θα επιβάρυνε το Υπουργείο, καθώς αυτό θα χρηματοδοτούνταν αποκλειστικά από τα ίδια έσοδα του ιδρύματος. Έτσι, το Ινστιτούτο μπόρεσε να στήσει, αρχικά, ένα εργαστήριο στοιχειοθεσίας, εξοπλισμένο με τυπογραφικά στοιχεία, με ελληνικά και γαλλικά τυπογραφικά στοιχεία «Ελζεβίρ»,⁸ με δυνατότητα σύνθεσης 5 τυπογραφικών φύλλων.⁹ Το εργαστήριο εγκαταστάθηκε στα υπόγεια του κεντρικού κτηρίου του Ινστιτούτου, στην οδό Σίνα, και άρχισε να λειτουργεί από τον Απρίλιο του 1949.¹⁰

Η αγορά τυπογραφικού εξοπλισμού συνοδεύτηκε, παράλληλα, από την πρόσληψη ειδικευμένου προσωπικού. Αρχικά, απασχολήθηκαν τρεις τυπογράφοι, αλλά πολύ σύντομα ο αριθμός τους διπλασιάστηκε. Οι πρώτοι

6. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/8, Διευθυντής στη Γενική Διεύθυνση Πολιτιστικών Υποθέσεων (στο εξής Γ.Δ.Π.Υ.) Αθήνα, 13 Ιανουαρίου 1947.

7. Στο ίδιο.

8. Για την εισαγωγή των «Ελζεβίρ» στην ελληνική τυπογραφία βλ. Γιώργος Ματθιόπουλος, *Ανθολόγιο ελληνικής τυπογραφίας. Συνοπτική ιστορία της τέχνης του έντυπου ελληνικού βιβλίου από το 15ο έως τον 20ό αιώνα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009, σ. 38.

9. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1949-1950*, σ. 71.

10. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1948-1949*, σ. 49.

έξι τυπογράφοι-στοιχειοθέτες ήταν όλοι Έλληνες, με μεγάλη επαγγελματική εμπειρία, έχοντας οι περισσότεροι στο ενεργητικό τους 10 με 15 χρόνια προϋπηρεσίας. Μάλιστα, για έναν απ' αυτούς, τον Γιώργο Σαντοριναίο, είναι γνωστό ότι είχε ήδη συμπληρώσει μια δεκαετία εργαζόμενος ως στοιχειοθέτης, πριν αρχίσει να εργάζεται στο Ινστιτούτο.¹¹ Η ομάδα των τυπογράφων τέθηκε υπό την επίβλεψη του Νεοκλή Κουτούζη, που είχε αναλάβει από το 1945 τη διεύθυνση της νεοσύστατης Υπηρεσίας Εκδόσεων του Ινστιτούτου και ο οποίος πολύ γρήγορα εξελίχθηκε σε στενό συνεργάτη του Μερλιέ.¹² Έτσι, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, το Ινστιτούτο βρέθηκε να 'ναι στελεχωμένο με πολυάριθμο, αλλά και έμπειρο, τεχνικό προσωπικό, με ειδικευση στην τυπογραφική παραγωγή. Τα φιλόδοξα σχέδια του Μερλιέ για τη δημιουργία ενός τυπογραφείου εκ του μηδενός άρχισαν να παίρνουν σάρκα και οστά.

Η επιτυχημένη στελέχωση του εργαστηρίου στοιχειοθεσίας έφερε γρήγορα απτά αποτελέσματα. Ήδη κατά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του εργαστηρίου, στοιχειοθετήθηκαν συνολικά 151 τυπογραφικά φύλλα.¹³ Ο Διευθυντής εκτιμούσε ότι το κέρδος που αποκόμιζε το Ινστιτούτο, ήταν μεγάλο και άμεσο, καθώς το κόστος στοιχειοθεσίας ενός τυπογραφικού φύλλου στη γαλλική γλώσσα μειώθηκε, κατ' αυτόν τον τρόπο, τουλάχιστον κατά το ήμισυ, από 700.000 με 850.000 σε 350.000 δραχμές. Ωστόσο, παρά το αδιαμφισβήτητο όφελος που αντλούσε από τη λειτουργία του εργαστηρίου στοιχειοθεσίας, το γαλλικό ίδρυμα παρέμενε, όπως χαρακτηριστικά σημείωνε ο Μερλιέ, στο «έλεος» των τυπογράφων σε ό,τι αφορούσε ειδικότερα τις εργασίες εκτύπωσης. Ακόμη χειρότερα, το Ινστιτούτο γινόταν, σύμφωνα πάντοτε με τους ισχυρισμούς του Διευθυντή του, αντικείμενο μεγάλης εκμετάλλευσης από τους επαγγελματίες του κλάδου.¹⁴ Η ύπαρξη ενός εργαστηρίου στοιχειοθεσίας δεν ήταν, επομένως, αρκετή για να εξασφαλιστεί η οικονομικότερη λειτουργία ενός τυπογραφείου εντός του ιδρύματος. Η προμήθεια σε εξοπλισμό έπρεπε να συμπληρωθεί και από την απόκτηση μιας τυπογραφικής πρέσας.

Η εύρεση, όμως, μιας πρέσας αποδείχθηκε ιδιαίτερα επίπονη, στα

11. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/48, «Ενώπιον του Πρωτοδικείου Αθηνών έκθεση αγωγής του Γεώργιου Σαντοριναίου», 17 Ιουνίου 1961.

12. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1948-1949*, σ. 13.

13. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1949-1950*, σ. 71.

14. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1948-1949*, σ. 49.

τέλη της δεκαετίας του 1940. Το προσωπικό του Ινστιτούτου κατάφερε να εντοπίσει, το καλοκαίρι του 1949, ένα τυπογραφικό πιεστήριο μικρού μεγέθους (30×42 εκ.), γερμανικής προέλευσης (Bauer Rohrbacher), με έτος κατασκευής το 1939, στις αποθήκες του Οργανισμού Διαχείρισης Συμμαχικού Υλικού (Ο.ΔΙ.Σ.Υ.). Το συγκεκριμένο μηχάνημα είχε παραχωρηθεί από τις γερμανικές αρχές στην ελληνική κυβέρνηση, στο πλαίσιο της πολιτικής παροχής πολεμικών επανορθώσεων.¹⁵ Ο Μερλιέ έσπευσε τότε να εκδηλώσει το ενδιαφέρον του.¹⁶ Προκειμένου, μάλιστα, να εξασφαλίσει την απόκτησή του, δεν δίστασε να κινητοποιήσει υψηλές γνωριμίες εντός της κυβέρνησης και της βασιλικής αυλής, ασκώντας πιέσεις προς τον Ο.ΔΙ.Σ.Υ. Ζήτησε αρχικά από τον αυλάρχη του βασιλέως Παύλου, Δημήτρη Λεβίδη,¹⁷ και αργότερα και από τον υπουργό Παιδείας Κωνσταντίνο Τσάτσο¹⁸ να μεσολαβήσουν, ώστε να του διατεθεί το πιεστήριο είτε ατελώς, είτε στο ήμισυ της αξίας του, πόσο που αντιστοιχούσε σε 15.000.000 δραχμές.

Η έλλειψη τυπογραφικών μηχανημάτων κατά τη μεταπολεμική περίοδο τα καθιστούσε τον εξοπλισμό αυτό περιζήτητο. Για το συγκεκριμένο πιεστήριο, ένα από τα ελάχιστα διαθέσιμα, καθώς φαίνεται, εκείνη εποχή, δεν εκδηλώθηκε ενδιαφέρον μόνο από το Ινστιτούτο. Το διεκδίκησε επίμονα και το Γενικό Επιτελείο Στρατού. Παρά τις διαμεσολαβήσεις υψηλά ισταμένων προσώπων, που εξασφάλισε ο Μερλιέ, και τη χρηματική προσφορά που υπέβαλε, ο Ο.ΔΙ.Σ.Υ. επέλεξε να παραχωρήσει το πιεστήριο στις στρατιωτικές αρχές.¹⁹ Το μηχάνημα στάλθηκε στη Διοίκηση του στρατοπέδου της Μακρονήσου, όπου προοριζόταν, πιθανότατα, να χρησιμεύσει για την εκτύπωση προπαγανδιστικών εντύπων. Γρήγορα, όμως, αποδείχθηκε, όπως το είχε άλλωστε προβλέψει ο Μερλιέ, ότι το συγκεκριμένο πιεστήριο δεν ανταποκρινόταν στις τυπογραφικές ανάγκες

15. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/57, επιστολή γραμματέως Ε. Παπανικολάου στον στρατηγό Βρασίδα Παπαγιαννόπουλο, 23 Αυγούστου 1950.

16. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/57, επιστολή Μερλιέ προς Ο.ΔΙ.Σ.Υ., 24 Μαΐου και 25 Ιουλίου 1949.

17. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (στο εξής Κ.Μ.Σ.), Αρχείο Ο. Μερλιέ, φάκ. D4, αντίγραφο επιστολής Ο. Μερλιέ προς τον Αυλάρχη, Δημήτρη Λεβίδη, 2 Μαΐου 1949.

18. Επιστολή Κ. Τσάτσου στον Ο.ΔΙ.Σ.Υ., 17 Ιουνίου 1949. Παρατίθεται σε γαλλική μετάφραση: Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1948-1949*, σ. 49.

19. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/57, Ο.ΔΙ.Σ.Υ. προς Υπουργείο Παιδείας, 15 Αυγούστου 1949.

της στρατιωτικής διοίκησης και έτσι, αφού παρέμεινε για ένα χρόνο αχρησιμοποίητο, επιστράφηκε στον Ο.ΔΙ.Σ.Υ. και ξανατέθηκε προς πώληση.

Ο Διευθυντής του Ινστιτούτου έσπευσε να εκδηλώσει εκ νέου το ενδιαφέρον του, αυξάνοντας το ποσό που ήταν διατεθειμένος να προσφέρει από 15.000.000 σε 25.000.000 δραχμές.²⁰ Και πάλι, όμως, για λόγους που δεν είναι ευκρινείς στις πηγές, δεν στάθηκε εφικτό τα δύο μέρη να καταλήξουν σε συμφωνία. Τα παραπάνω είναι, σε κάθε περίπτωση, ενδεικτικά των σοβαρών δυσκολιών που αντιμετώπισε ο Μερλιέ στην προσπάθειά του να προμηθευτεί σύγχρονο τυπογραφικό εξοπλισμό στην Ελλάδα. Η μεταπολεμική περίοδος δεν ευνοούσε, όπως είναι φανερό, τη δημιουργία τυπογραφείου με πλήρη εξοπλισμό, αλλά ο επίμονος και ευρηματικός Διευθυντής κατάφερε, τελικά, όπως θα δούμε, να υπερνικήσει όλες τις δυσκολίες.

Η βοήθεια από τη Γαλλία

Τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπιζε ο Μερλιέ για να προμηθευτεί τυπογραφικό πιεστήριο στην Ελλάδα, τον οδήγησαν τελικά να στραφεί προς τη Γαλλία. Με τη συνδρομή της Γενικής Διεύθυνσης Πολιτιστικών Υποθέσεων του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών, ζήτησε βοήθεια από το Εθνικό Τυπογραφείο της Γαλλίας (Imprimerie Nationale).²¹ Το γαλλικό Εθνικό Τυπογραφείο ανταποκρίθηκε στο αίτημά του και έτσι το Ινστιτούτο εξασφάλισε, ένα χρόνο αργότερα, δύο πιεστήρια. Τον Μάρτιο του 1951, παρέλαβε ένα μικρό πιεστήριο Heidelberg και τον Μάιο της ίδιας χρονιάς απέκτησε και ένα μεγάλο πιεστήριο, μάρκας Lambert, με έτος κατασκευής το 1925. Το πιεστήριο Lambert διέθετε, μάλιστα, δυνατότητα εκτύπωσης διπλής όψης (presse à retiration)²² και, σύμφωνα με όσα υποστήριζε ο Μερλιέ, ήταν μοναδικό στο είδος του στην Αθήνα εκείνη την περίοδο.²³ Έτσι, ένα σχεδόν χρόνο μετά τη σύσταση εργαστηρίου στοιχειοθεσίας, το ίδρυμα εξοπλίστηκε, χάρη στη γαλλική συνδρομή, και

20. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754PO/1/57, επιστολή γραμματέως Ε. Παπανικολάου στον στρατηγό Βρασίδα Παπαγιαννόπουλο, 23 Αυγούστου 1950.

21. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1949-1950*, σ. 72.

22. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1950-1951*, σ. 83-84· Δ.Α.Ν., Αρχεία Γαλλικής Πρεσβείας Αθηνών (στο εξής Α.Γ.Π.Α.), 753/B/96, «Développement de l'Institut central», 24 Δεκεμβρίου 1951.

23. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754PO/1/57, επιστολή Μερλιέ προς Établissements Edouard Lambert, 28 Απριλίου 1950.

με τα απαραίτητα για εκτύπωση μηχανήματα, που τοποθετήθηκαν και αυτά σε παρακείμενο χώρο του υπογείου, στην οδό Σίνα.

Η απόκτηση πιστηρίου οδήγησε σε νέες προσλήψεις προσωπικού. Στο ανθρώπινο δυναμικό του τυπογραφείου, που αποτελούνταν μέχρι τότε από έξι στοιχειοθέτες, προστέθηκαν ένας ειδικευμένος τεχνίτης και ο βοηθός του, με αρμοδιότητα τον χειρισμό και τη συντήρηση των δύο πιεστηρίων. Έτσι, ο συνολικός αριθμός των εργοδοτούμενων τυπογράφων στο Ινστιτούτο έφτασε, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, τους οχτώ.²⁴ Με τους τυπογράφους και το προσωπικό των εκδόσεων συνεργαζόταν στενά και ένας γάλλος φωτογράφος, ο Maurice Huet. Ο Huet άρχισε να εργάζεται στο Ινστιτούτο από τον Δεκέμβριο του 1950,²⁵ βοηθώντας στις εργασίες εικονογράφησης των βιβλίων τέχνης και φροντίζοντας τις απεικονίσεις που πλαισίωναν τις επιστημονικές μονογραφίες. Ο Μερλιέ δεν δίστασε, επομένως, να προβεί σε νέες προσλήψεις, προκειμένου το γαλλικό ίδρυμα να στελεχωθεί με όλες τις απαραίτητες ειδικότητες που χρειαζόταν το τυπογραφείο.

Για την προμήθεια χαρτιού ο Διευθυντής του Ινστιτούτου στράφηκε και πάλι προς τη Γαλλία. Ο Μερλιέ είχε επανειλημμένα αναφερθεί, το 1949, στις μεγάλες δυσκολίες που αντιμετώπιζε για να βρει στην Ελλάδα χαρτί κατάλληλο για τις εκτυπωτικές εργασίες, είτε επρόκειτο για χαρτί πολυτελείας, είτε για χαρτί ιλουστρασιόν, κατάλληλο για τα «κλισέ», είτε ακόμη και για απλό χαρτί. Η λύση που βρέθηκε, ήταν η παραγγελία χαρτιού από γαλλικές επιχειρήσεις χαρτοποιίας, όπως οι Papeteries Navarre. Ο Μερλιέ επιχείρησε, μάλιστα, να διαπραγματευτεί την αδασμολόγητη εισαγωγή του.²⁶ Στα πολλαπλά εμπόδια που είχε να αντιμετωπίσει, προκειμένου να ενεργοποιήσει μια τυπογραφική παραγωγή, προστέθηκε, επομένως, και αυτό της ανεύρεσης χαρτιού εκτύπωσης, καλής ποιότητας, για διαφορετικές χρήσεις, και σε χαμηλό κόστος. Η σύσταση ενός τυπογραφικού εργαστηρίου με πλήρη εξοπλισμό και επαρκές προσωπικό, παρά τις ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και στις αρχές της δεκαετίας του 1950, συνιστά, αναμφίβολα, ένα σημαντικό προσωπικό επίτευγ-

24. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1952-1953*, σ. 76.

25. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1950-1951*, σ. 85· Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754PO/1/2, De Vaux Saint Cyr στον Διευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, Αθήνα, 26 Ιουλίου 1950.

26. Κ.Μ.Σ., Αρχείο Ο. Μερλιέ, φάκ. D4, αντίγραφο επιστολής Ο. Μερλιέ προς τον Αυλάρχη, Δημήτρη Λεβίδη, 2 Μαΐου 1949.

μα του πρώτου Διευθυντή του ιδρύματος. Καθοριστική αποδείχθηκε εδώ, σε ό,τι αφορά ειδικότερα την προμήθεια τυπογραφικών μηχανημάτων, η συμβολή του γαλλικού κράτους και γενικότερα η βοήθεια που εξασφάλισε το ίδρυμα μέσω των επαφών του με τη Γαλλία.

Οι τυπογραφικές εργασίες του Ινστιτούτου

Με τη λειτουργία του πιεστηρίου το γαλλικό ίδρυμα μπορούσε πια να προσφέρει ολοκληρωμένες τυπογραφικές εργασίες, από τη στοιχειοθεσία μέχρι την εκτύπωση και τη βιβλιοδεσία. Στη δεκαετία του 1950, ο συνολικός όγκος των παραχθειςών τυπογραφικών εργασιών αυξήθηκε σημαντικά. Ενδεικτικά, μπορεί κανείς να αναφέρει ότι, από τον Ιούλιο του 1952 έως και τον Ιούνιο του 1953, στοιχειοθετήθηκαν και εκτυπώθηκαν συνολικά 215 δεκαεξασέλιδα τυπογραφικά φύλλα. Θυμίζουμε ότι το 1949, πρώτη χρονιά λειτουργίας του τυπογραφικού εργαστηρίου, είχαν στοιχειοθετηθεί 145 τυπογραφικά φύλλα, αλλά αυτά είχαν εκτυπωθεί εκτός Ινστιτούτου. Το μεγαλύτερο μέρος των τυπογραφικών εργασιών αφορούσε τη βιβλιοπαραγωγή και σχετιζόταν με τις ίδιες τις εκδόσεις του ιδρύματος, την περίφημη *Collection de l'Institut Français d'Athènes*.²⁷ Γύρω στο 60% του παραχθέντος τυπογραφικού έργου αφορούσε βιβλία των εκδόσεων του ίδιου του ιδρύματος (134 από 215 τυπογραφικά φύλλα κατά το έτος 1952-1953). Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι το Ινστιτούτο εξέδιδε κατά μέσο όρο 8 με 9 βιβλία τον χρόνο, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, ενώ η βιβλιοπαραγωγή συνεχίστηκε με αμειώτους ρυθμούς και στην επόμενη δεκαετία. Θυμίζουμε, επίσης, ότι μέχρι το τέλος της θητείας του Μερλιέ, το 1961, το Ινστιτούτο εξέδωσε συνολικά 120 περίπου βιβλία.²⁸ Τα περισσότερα απ' αυτά εκτυπώθηκαν, σε εκατοντάδες αντίτυπα, στα τυπογραφικά μηχανήματα του ιδρύματος.

Για να αντιληφθεί κανείς καλύτερα τον όγκο αλλά και τον χαρακτήρα των τυπογραφικών εργασιών που διεκπεραίωνε το Ινστιτούτο στη δεκαετία του 1950, αλλά και των δυσκολιών που είχε να αντιμετωπίσει, θα πρέπει να λάβει υπόψη του ότι οι εκδόσεις του Ινστιτούτου παρουσίαζαν μεγάλη ποικιλία και συχνά περιλαμβάνονταν σ' αυτές βιβλία που έχρηζαν ιδιαίτερης τυπογραφικής επιμέλειας, όπως εικονογραφημένες εκδόσεις ή

27. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1952-1953*, σ. 77-78.

28. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Π.Α. – Πολιτιστικές Υπηρεσίες, 753ΡΟ/1/2, «Rapport de Commission sur l'Institut Français d'Athènes», 30 Ιουνίου 1961, σ. 71

δίγλωσσα κείμενα. Για παράδειγμα, από τον Ιούλιο του 1955 έως και τον Ιούνιο του 1956, εκτυπώθηκαν, μεταξύ άλλων, δύο εικονογραφημένοι δίγλωσσοι κατάλογοι εκθέσεων του Ινστιτούτου (έκθεση Fernand Léger, έκθεση Βαλαωρίτη), μια δίγλωσση έκδοση μετάφρασης γαλλικής κλασικής λογοτεχνίας (Montaigne, *Essais*), ένας ταξιδιωτικός οδηγός στα γαλλικά (*La Crète à travers les âges*), ένα ιστορικό βιβλίο στα ελληνικά (ο βος τόμος του πολύτομου έργου του Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*) και ένα εικονογραφημένο βιβλίο τέχνης, και αυτό στα ελληνικά (*Εικόνες της Μονής Σινά*).²⁹ Αντιλαμβάνεται, επομένως, κάποιος ότι η εργασία στο τυπογραφείο του Ινστιτούτου ήταν μια ιδιαίτερα απαιτητική δουλειά, ακόμη και για πεπειραμένους επαγγελματίες. Σ' αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι τόσο ο Μερλιέ όσο και ο Κουτούζης έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην ποιότητα της τυπογραφικής εργασίας. Το Ινστιτούτο δεν άργησε, άλλωστε, να γίνει ευρύτερα γνωστό για τις ιδιαίτερα προσεγμένες τυπογραφικές εργασίες που παρήγε το τυπογραφείο του.

Εκτός από την αυξημένη βιβλιοπαραγωγή, απόρροια της φιλόδοξης εκδοτικής πολιτικής του ιδρύματος, το τυπογραφείο του Ινστιτούτου επιβαρύνονταν, επιπλέον, με την εκτύπωση του *Αναλυτικού Δελτίου Ελληνικής Βιβλιογραφίας* (*Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique*), που κυκλοφορούσε ανελλιπώς με φροντίδα του γαλλικού ιδρύματος από το 1945. Τα ετήσια τεύχη του *Δελτίου* έφτασαν να αποτελούνται από 300 με 400 σελίδες και τυπώνονταν σε 700 με 1.000 αντίτυπα.³⁰ Η έκδοση του βιβλιογραφικού οδηγού συνεχίστηκε για 40 ολόκληρα χρόνια, μέχρι και το 1985, ενώ από το 1951 και μετά όλα τα τεύχη του *Δελτίου* εκτυπώθηκαν στο τυπογραφείο του ιδρύματος.

Η εκδοτική πολιτική που ακολούθησε το Ινστιτούτο περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, και τη μαζική παραγωγή παιδαγωγικού υλικού, κυρίως σχολικά βιβλία και βοηθήματα, που επιμελούνταν οι ίδιοι οι καθηγητές του Ινστιτούτου και προορίζονταν για τους μαθητές του ιδρύματος. Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι ο αριθμός όσων φοιτούσαν στο Ινστιτούτο της οδού Σίνα και στα δεκάδες παραρτήματά του ξεπερνούσε τους 10.000 στη δεκαετία του 1950. Από το 1951 έως και το 1956 κυκλοφόρησαν από το τυπογραφείο του ιδρύματος 10 σχολικά βιβλία, τα οποία εκτυπώθηκαν σε περίπου 28.000 αντίτυπα. Εκτός από τα σχολικά εγχειρίδια, τυ-

29. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1955-1956*, σ. 114.

30. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754PO/1/57, «Situation des publications de l'Institut Français d'Athènes avec vente du 1er avril au 30 juin 1958».

πώθηκαν, επιπλέον, 25.000 εικονογραφημένα σχολικά δελτία, που χρησιμοποιούνταν και αυτά για τις διδακτικές ανάγκες των μαθητών του ιδρύματος.³¹ Ας σημειωθεί και ότι οι σχολικές εκδόσεις κατέγραψαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων και αποτελούσαν, κατ' επέκταση, σημαντική πηγή εσόδων για το Γαλλικό Ινστιτούτο· και αυτός είναι ένας από τους σημαντικότερους λόγους για τους οποίους τα σχολικά βιβλία κατείχαν ιδιαίτερη θέση στην τυπογραφική παραγωγή του ιδρύματος.

Το τυπογραφείο του Ινστιτούτου είχε επίσης επιφορτιστεί με τη μαζική παραγωγή εντύπων, εσωτερικής κυρίως χρήσεως, που χρησιμοποιούνταν για να καλυφθούν διοικητικές, ως επί το πλείστον, ανάγκες, όπως επιστολόχαρτα και φάκελοι με λογότυπο, προγράμματα σπουδών, διπλώματα, αποδείξεις πληρωμής, λογιστικά φύλλα κ.ά. Κατά το έτος 1952-1953, το τυπογραφείο εκτύπωσε 315 τέτοιου είδους έντυπα σε 217.000 αντίτυπα.³² Τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν, επιπλέον, ότι η συγκεκριμένη τυπογραφική παραγωγή ακολούθησε αυξητικές τάσεις. Κατά το έτος 1955-1956, τα έντυπα που παράχθηκαν για τις εσωτερικές ανάγκες του ιδρύματος, έφτασαν τα 350 και εκτυπώθηκαν σε 564.000 αντίτυπα.³³ Μέσα σε τρία χρόνια, δηλαδή, η παραγωγή εντύπων εσωτερικής χρήσεως υπερδιπλασιάστηκε. Η μαζική παραγωγή και κυκλοφορία των παραπάνω εγγράφων κρινόταν απαραίτητη για να διασφαλιστεί η εύρυθμη διοικητική λειτουργία του ιδρύματος, η εσωτερική επικοινωνία των διαφόρων υπηρεσιών του (λογιστήριο, γραμματείες, εκδόσεις) αλλά και των δεκάδων παραρτημάτων του, που βρίσκονταν διάσπαρτα σε γειτονιές της Αθήνας και του Πειραιά και σε πολλές επαρχιακές πόλεις. Ο Μερλιέ είχε επανειλημμένα υποστηρίξει, απευθυνόμενος στους προϊσταμένους, ότι, τυπώνοντας τα έντυπα εσωτερικής χρήσεως με δικά του μέσα, το Ινστιτούτο εξοικονομούσε μεγάλα ποσά από πάγιες δαπάνες. Ο ισχυρισμός του Διευθυντή δεν στερούνταν λογικής βάσης. Γι' αυτό, άλλωστε, και οι διάδοχοί του συνέχισαν να χρησιμοποιούν το τυπογραφείο για τη μαζική παραγωγή διαφόρων εντύπων διοικητικής φύσεως για τις ανάγκες του ιδρύματος.

Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι μέρος της έντυπης παραγωγής του Ινστιτούτου εξυπηρετούσε τις ανάγκες προβολής και ενημέρωσης σχετικά με τις πολιτιστικές δραστηριότητες που αυτό οργάνωνε. Κατά το έτος

31. Στο ίδιο.

32. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1952-1953*, σ. 77.

33. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1955-1956*, σ. 114.

1955-1956, για παράδειγμα, εκτυπώθηκαν στα υπόγεια του κτηρίου της οδού Σίνα 42.000 προσκλήσεις και 730 αφίσες.³⁴ Σε μια εποχή κατά την οποία η έντυπη ενημέρωση κατείχε κεντρική θέση ως μέσο επικοινωνίας, το Ινστιτούτο ήταν σε θέση, χάρη στο τυπογραφείο του, να πλακισιώνει και να υποστηρίζει με δικά του μέσα την πολιτιστική του δράση.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το τυπογραφείο παρείχε τελικά πολύπλευρη υποστήριξη σ' όλες σχεδόν τις δραστηριότητες του Ινστιτούτου. Η τυπογραφική παραγωγή του στόχευε, πρωτίστως, στην εξυπηρέτηση των αναγκών του ιδρύματος, αλλά δεν περιοριζόταν μόνο σ' αυτές.

Η παροχή τυπογραφικών υπηρεσιών επ' αμοιβή

Το γαλλικό ίδρυμα παρείχε, επίσης, τυπογραφικές υπηρεσίες προς τρίτους, επ' αμοιβή. Μεταξύ των πελατών του περιλαμβάνονταν επιχειρήσεις και οργανισμοί που ενδιαφέρονταν να εκτυπώσουν μεγαλύτερης ή μικρότερης έκτασης έντυπα στη γαλλική γλώσσα, όπως το Εμπορικό Επιμελητήριο, η Τράπεζα της Ελλάδας, το Ινστιτούτο Παστέρ, η αεροπορική εταιρεία Air France κ.ά.³⁵ Το τυπογραφείο του Ινστιτούτου κάλυψε έτσι το κενό που άφησε η διακοπή της λειτουργίας του τυπογραφείου Bronnaire και αποτέλεσε, εάν όχι το μοναδικό, αναμφίβολα ένα από τα ελάχιστα τυπογραφεία της ελληνικής πρωτεύουσας και γενικότερα της ελληνικής επικράτειας που παρείχαν υπηρεσίες εκτύπωσης έντυπων στη γαλλική γλώσσα. Η συγκεκριμένη υπηρεσία εξασφάλισε εξαρχής στο τυπογραφείο του Ινστιτούτου σημαντικές παραγγελίες.

Με τον καιρό οι παραγγελίες των πελατών του ιδρύματος αυξήθηκαν σημαντικά. Κατά το έτος 1952-1953, αντιπροσώπευαν το 40% περίπου του συνόλου των τυπογραφικών εργασιών (85 από τα συνολικά 215 τυπογραφικά φύλλα), εξαιρουμένης της παραγωγής εντύπων εσωτερικής χρήσης. Καθώς αποτελούσαν πια ένα σημαντικό μέρος της τυπογραφικής παραγωγής, οι εργασίες προς τρίτους άρχισαν να αποφέρουν και σημαντικά έσοδα. Οι εισπράξεις από τις τυπογραφικές εργασίες γνώρισαν ραγδαία αύξηση λίγα μόλις χρόνια μετά την έναρξη λειτουργίας του τυπογραφείου: 21.000.000 δραχμές το 1950, 91.000.000 δραχμές το 1951,³⁶ 95.000.000 δραχμές το 1952 –ποσό διόλου ευκαταφρόνητο. Εάν

34. Στο ίδιο.

35. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1952-1953*, σ. 78.

36. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/11, Μερλιέ προς Γ.Δ.Π.,Υ., 25 Ιουλίου 1951.

δε αναλογιστεί κανείς ότι το συνολικό κόστος των τυπογραφικών εργασιών έφτασε, εκείνη τη χρονία, τις 195.000.000 δραχμές, τότε προκύπτει ότι οι παραγγελίες χρηματοδότησαν σχεδόν κατά το ήμισυ τη λειτουργία του τυπογραφείου.³⁷ Στοχεύοντας στην αύξηση των εσόδων του ιδρύματος και θέλοντας να δείξει ότι το τυπογραφείο, με τα έσοδα που αποκόμιζε, μπορούσε τελικά να καλύψει το σύνολο των εξόδων λειτουργίας του, η διεύθυνση του Ινστιτούτου δέχθηκε σταδιακά έναν αυξανόμενο αριθμό παραγγελιών. Έτσι, το 1959 το 60% της τυπογραφικής παραγωγής προορίζονταν για τους πελάτες του ιδρύματος (233 από τα 359 τυπογραφικά φύλλα).³⁸ Χάρη στη συνεπακόλουθη αύξηση των εισπράξεων από τις σχετικές εργασίες, η λειτουργία του τυπογραφείου έτεινε νά 'ναι κερδοφόρα, όπως σημείωνε, με έκδηλη ικανοποίηση, την ίδια χρονιά ο Μερλιέ.³⁹

Η αύξηση της πελατείας του τυπογραφείου οφειλόταν, επίσης, στο γεγονός ότι οι παραγγελίες αφορούσαν την εκτύπωση εντύπων όχι μόνο στη γαλλική αλλά και στην ελληνική γλώσσα –σε μικρότερο, βέβαια, βαθμό. Πολλοί φορείς, κυρίως επιστημονικοί και εκπαιδευτικοί οργανισμοί, όπως η Ακαδημία Αθηνών και το Πολυτεχνείο της Αθήνας,⁴⁰ αλλά και ιδιώτες, κυρίως ερευνητές και πανεπιστημιακοί, όπως για παράδειγμα ο καθηγητής Λίνος Πολίτης,⁴¹ κατέφυγαν, εκείνη την περίοδο, στο Ινστιτούτο ζητώντας τις τυπογραφικές του υπηρεσίες, που έχαιραν μεγάλης φήμης λόγω της ποιότητάς τους. Το Ινστιτούτο ανέπτυξε, μάλιστα, μακρόχρονη συνεργασία με την Ακαδημία Αθηνών, καθώς στις εγκαταστάσεις του εκτυπωνόταν, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η περιοδική έκδοση *Δεξικογραφικόν Δελτίον*.⁴²

Παρότι βρέθηκε αντιμέτωπο με μια ισχυρή ζήτηση για παροχή τυπογραφικών εργασιών στην ελληνική γλώσσα, το γαλλικό ίδρυμα υπήρξε, παρ' όλα αυτά, ιδιαίτερα επιλεκτικό σε ό,τι αφορά την πελατεία του και τις προτάσεις παραγγελιών που τελικά αποδέχθηκε. Και αυτό για δύο βασικούς λόγους: ο πρώτος ήταν για να μη δοθεί η εντύπωση ότι το

37. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1952-1953*, σ. 77.

38. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754PO/1/12, Μερλιέ προς Neumann, 21 Σεπτεμβρίου 1959.

39. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1959-1960*, σ. 11.

40. Στο ίδιο, σ. 10.

41. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754PO/1/12, Διευθυντής Γαλλικού Ινστιτούτου προς Γ.Δ.Π.Υ., 5 Σεπτεμβρίου 1959.

42. Institut Français d'Athènes, *Rapport d'activité pour l'année scolaire 1968-1969*, «E. Imprimerie-Éditions».

τυπογραφείο του Ινστιτούτου, με τις εμπορικές του χρήσεις, ανταγωνιζόταν τα υπόλοιπα τυπογραφεία της χώρας και «υπεξαιρούσε» εν δυνάμει πελάτες τους επιδιδόμενο σε πρακτικές αθέμιτου ανταγωνισμού. Τόσο η διεύθυνση του ιδρύματος όσο και η γαλλική διπλωματική αντιπροσωπία στην Αθήνα επεδίωξαν να αποφύγουν οποιαδήποτε προστριβή με τις επιχειρήσεις και τους επαγγελματίες του κλάδου. Από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του τυπογραφείου, το Ινστιτούτο είχε, άλλωστε, δεχθεί αυστηρές συστάσεις επ' αυτού.⁴³ Κατά τον έλεγχο στον οποίο προέβη η γαλλική Επιτροπή Εμπειρογνώμων, το καλοκαίρι του 1961, εξετάζοντας τις δραστηριότητες του ιδρύματος, διαπίστωσε με ικανοποίηση ότι οι επαγγελματικές οργανώσεις των τυπογράφων δεν είχαν στραφεί εναντίον του γαλλικού ιδρύματος, ότι η τιμολογιακή πολιτική του τυπογραφείου δεν διέφερε απ' αυτές των υπολοίπων τυπογραφείων της χώρας και ότι ο κύριος όγκος των τυπογραφικών του εργασιών αφορούσε τελικά τη γαλλική γλώσσα.⁴⁴ Το Ινστιτούτο είχε αποφύγει να δεχθεί επικρίσεις για την παροχή τυπογραφικών εργασιών, επ' αμοιβή, στην ελληνική γλώσσα. Άλλωστε, αυτές αφορούσαν κατά κύριο λόγο την έκδοση κειμένων επιστημονικού χαρακτήρα, για τα οποία, συνήθως, δεν υπήρχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τα εμπορικά τυπογραφεία.

Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με το γεγονός ότι το τυπογραφείο του Ινστιτούτου λειτουργούσε ήδη στο μέγιστο των δυνατοτήτων του, σε σχέση με τα μηχανικά μέσα και το ανθρώπινο δυναμικό που διέθετε. Επιβαρυσμένο μ' ένα μεγάλο όγκο τυπογραφικών εργασιών, προκειμένου να καλύψει, καταρχάς, τις δικές του ανάγκες, που αποτελούσαν και την προτεραιότητά του, και έχοντας, επιπλέον, να εξυπηρετήσει την πελατεία που ενδιαφερόταν για εκδόσεις στη γαλλική γλώσσα, το Ινστιτούτο αδυνατούσε αντικειμενικά να επεκτείνει την τυπογραφική του παραγωγή πέραν ενός ορίου. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι οι στοιχειοθέτες εργάζονταν εντατικά, υπερβαίνοντας κατά πολύ το εξάωρο ωράριο εργασίας τους. Οι υπερωρίες ήταν καθημερινό σχεδόν φαινόμενο και έφταναν συχνά, όπως αναφέρεται στις πηγές, κυρίως βέβαια τη δεκαετία του 1950, τις έξι πρόσθετες ώρες.⁴⁵ Το ωράριο εργασίας άγγιζε έτσι το δωδεκάωρο. Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι, στα μέσα του 20ού αιώνα, οι τυ-

43. Αρχεία Γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών (Courneuves), Α.Γ.Π.Α., Athènes/B/120, De Vaux Saint-Syr προς Γ.Δ.Π.Υ., 20 Απριλίου 1951.

44. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Π.Α. – Πολιτιστικές Υπηρεσίες, 753ΡΟ/1/2, «Rapport de Commission sur l'Institut Français d'Athènes», 30 Ιουνίου 1961, σ. 71.

45. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1952-1953*, σ. 76.

πογράφοι δεν ήταν ασυνήθιστοι σε τέτοια ωράρια.⁴⁶ Σε κάθε περίπτωση, προκειμένου να αυξηθεί με άλλους τρόπους την παραγωγικότητα του τυπογραφείου, η διεύθυνση επεδίωξε, επανειλημμένα, να επενδύσει σε αγορά τεχνικού εξοπλισμού.

Η αγορά νέου εξοπλισμού και η εισαγωγή της μονοτυπίας

Λίγα μόλις χρόνια μετά την απόκτηση πιστηρίου, το 1951, ο Διευθυντής προέβη σε νέα αγορά εξοπλισμού, προκείμενου να ενισχύσει τις δυνατότητες παραγωγής εντύπων. Το τυπογραφείο του Ινστιτούτου απέκτησε έτσι, τον Ιούνιο του 1956, μια πλήρη μονοτυπική μηχανή. Έτσι, η στοιχειοθεσία δεν γινόταν πια μόνο με το χέρι, αλλά κυρίως με μηχανικά μέσα. Εν όψει της απόκτησης της μονοτυπικής μηχανής, τέσσερεις από τους τυπογράφους του Ινστιτούτου μετεκπαιδεύτηκαν στη χρήση της νέας τεχνολογίας, παρακολουθώντας επί έξι μήνες μαθήματα στη νέα μέθοδο μηχανικής στοιχειοθεσίας, σ' ένα ειδικό κέντρο κατάρτισης, πιθανότατα σ' ένα τυπογραφείο που διέθετε ήδη τον σχετικό εξοπλισμό. Προσλήφθηκε επίσης ένας τυπογράφος-μηχανικός, με ειδίκευση στη χρήση του πληκτρολογίου και του χυτηρίου.⁴⁷ Όπως είναι γνωστό, η χρήση της μονοτυπίας στα ελληνικά τυπογραφεία άρχισε να γενικεύεται μετά το 1955, κυρίως δε στη δεκαετία του 1960.⁴⁸ Επομένως, το τυπογραφικό εργαστήριο του Ινστιτούτου, μαζί με το Εθνικό Τυπογραφείο και το τυπογραφείο Κλεισιούνη, είναι ένα από τα πρώτα που εισήγαγαν τη νέα αυτή τεχνολογία στην Ελλάδα.

Η εισαγωγή της νέας τεχνολογίας επέτρεπε αύξηση των επιδόσεων στο πεδίο στοιχειοθεσίας κατά 150% με 200%. Αυτό δημιουργούσε ένα πρόσθετο φόρτο εργασίας για τα πιστήρια του ιδρύματος, που έπρεπε πια να ανταποκριθούν σε αυξημένη ροή στοιχειοθετημένων κειμένων προς εκτύπωση.⁴⁹ Από τα διαθέσιμα τεκμήρια προκύπτει ότι ο Μερλιέ

46. Βλ. επίσης Χρήστος Λούκος, «Ένας τυπογράφος στην Αθήνα του 20ού αιώνα. Προσωπικές και επαγγελματικές διαδρομές», *Μνήμων* 26 (2004), σ. 246.

47. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1955-1956*, σ. 115.

48. Χ. Λούκος, «Ένας τυπογράφος», *ό.π.*, σ. 255. Άκης Παλαιολόγος, «Οι τεχνολογικές αλλαγές στην παραγωγή εφημερίδων και ο αντίκτυπός τους στους εργάτες τύπου. Η περίπτωση της Πάτρας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Μνήμων* 34 (2016), σ. 130, 138.

49. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1955-1956*, σ. 115.

σχεδίαζε το 1958 να προβεί στην αγορά νέου πιεστηρίου, χρηματοδοτώντας την απόκτησή του από τα χρηματικά αποθέματα του ιδρύματος.⁵⁰ Δεν μπόρεσε, όμως, να εξασφαλίσει τη συναίνεση της Πρεσβείας στο σχέδιο αγοράς νέου εξοπλισμού, σε μια περίοδο έντασης και εκτράχυνσης των σχέσεων του με την προϊστάμενη αρχή της γαλλικής αντιπροσωπίας στην Αθήνα. Κατάφερε, παρ' όλα αυτά, να ενισχύσει το προσωπικό του τυπογραφείου, προσλαμβάνοντας, τον Ιανουάριο του 1959, ένα διορθωτή.⁵¹ Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι ο Μερλιέ επεδίωκε διαρκώς να αναβαθμίζει και να βελτιώνει τη λειτουργία του τυπογραφείου, επενδύοντας στην αγορά νέων μηχανημάτων και προσλαμβάνοντας, όποτε έκρινε σκόπιμο, πρόσθετο ειδικευμένο προσωπικό. Δεν δυσκολεύτηκε, άλλωστε, όπως όλα δείχνουν, να βρει τις επαγγελματικές ειδικότητες που κάθε φορά αναζητούσε. Αυτό, πιθανότατα, οφειλόταν, μεταξύ άλλων, στις συνθήκες εργασίας που επικρατούσαν στο γαλλικό ίδρυμα.

Αμοιβές και συνθήκες εργασίας

Λίγο καιρό μετά την πρόσληψή τους, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, οι έξι πρώτοι τυπογράφοι-στοιχειοθέτες του Ινστιτούτου άρχισαν να διαπραγματεύονται με τη διεύθυνση τους όρους εργασίας τους, καθώς και την υπογραφή σύμβασης εργασίας. Διεκδικούσαν, καταρχάς, την καταβολή ημερομισθίου ύψους 45.000 δραχμών. Δικαιολογούσαν δε την παραπάνω μισθολογική τους απαίτηση, επικαλούμενοι δύο βασικούς λόγους: ο πρώτος ήταν ότι η «συντελούμενη εργασία είναι τελείως διαφορετική από των άλλων καταστημάτων, δηλαδή εκ του ότι εργαζόμεθα ξένην γλώσσαν». Επικαλούνταν δηλαδή μια από τις ιδιαιτερότητες που παρουσίαζε η εργασιακή τους απασχόληση στο τυπογραφείο του Ινστιτούτου. Αλήθεια, τι γνώσεις της γαλλικής γλώσσας διέθεταν οι έλληνες στοιχειοθέτες που προσλήφθηκαν από το Ινστιτούτο για να μπορέσουν να «συνθέσουν» αράδες ή αργότερα να «χτυπήσουν» γαλλικά κείμενα στη μονοτυπική μηχανή; Από τη μελέτη των πηγών δεν προκύπτουν σαφείς απαντήσεις στο παραπάνω ερώτημα. Οι τυπογράφοι εργάζονταν, βέβαια, υπό την επίβλεψη του Κουτούζη, που είχε αναλάβει στην πράξη καθήκοντα διευθυντή του τυπογραφείου και που διέθετε μια στέρεη γαλ-

50. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1958-1959*, σ. 32.

51. Κ.Μ.Σ., Αρχείο Οκτάβιου Μερλιέ, φάκ. D 6, «Note sur le prix de revient des livres scolaires et le rendement financier de l'imprimerie», Παρίσι, 21 Σεπτεμβρίου 1959.

λομάθεια, ενώ από το 1959 προσλήφθηκε και διορθωτής, που γνώριζε καλά τη γαλλική γλώσσα. Έχει ενδιαφέρον πάντως να παρατηρήσει κανείς ότι επικαλούνταν το γεγονός ότι ήταν σε θέση να εργάζονται σε μια άλλη γλώσσα, διαφορετική από τη μητρική τους, παρουσιάζοντάς το είτε ως μια πρόσθετη επαγγελματική δεξιότητα, είτε ως ένα παράγοντα πρόσθετης δυσκολίας, σε σχέση με την εργασία των συναδέλφων τους, για να ζητήσουν ένα «καλό» μεροκάματο. Για να δικαιολογήσουν το ύψος της αμοιβής που διεκδικούσαν, προέβαλαν ως δεύτερο λόγο το γεγονός ότι σε πολλά τυπογραφικά καταστήματα της πόλης οι αμοιβές ήταν ανάλογες. Οι εργαζόμενοι στο τυπογραφείο διεκδικούσαν, επιπλέον, την καταβολή υπερωριών αμέσως μετά το «κλείσιμο της 6ης ώρας». Υπενθύμιζαν, επίσης, στον Διευθυντή ότι το ίδρυμα όφειλε, βάση της κείμενης νομοθεσίας, να τους παρέχει βοηθήματα Χριστουγέννων και Πάσχα, που αντιστοιχούσαν στον 13ο μισθό.⁵²

Στο έγγραφο που υπέβαλαν στον Διευθυντή με τα αιτήματά τους αναφέρονταν, επίσης, στην 15μερη άδεια που δικαιούνταν κατ' έτος, υπενθυμίζοντας ότι η ισχύουσα νομοθεσία προέβλεπε, επιπλέον, προσαύξηση της ετήσιας άδειας κατά δύο μέρες, για κάθε έτος εργασίας, με ανώτατο όριο 26 ημέρες ετησίως. Οι τυπογράφοι ζητούσαν, τέλος, από το Ινστιτούτο να συνεχίσει να καταβάλλει τις ασφαλιστικές τους εισφορές στο κλαδικό Ταμείο Συντάξεως Τυπογράφων,⁵³ καθώς ήταν ήδη ασφαλισμένοι σ' αυτό και είχαν συνεισφέρει εκεί για πολλά χρόνια. Σε ό,τι αφορά την ιατρική ασφάλιση, ζητούσαν να υπαχθούν στο Ι.Κ.Α., όπου δύο εξ αυτών (Αρνακίδης, Σεφεριάδης) ήταν ήδη ασφαλισμένοι.⁵⁴

Έμπειροι εργαζόμενοι, με αρκετά χρόνια προϋπηρεσίας (από 10 έως 25), προερχόμενοι από ένα μαχητικό εργατικό κλάδο που από καιρό είχε καταφέρει να διεκδικήσει και να κατοχυρώσει τα εργασιακά του συμφέροντα (ωράριο εργασίας, ταμείο συντάξεως κ.ά.), οι τυπογράφοι του Ινστιτούτου, κινούμενοι συλλογικά, επεδίωξαν εξ αρχής να ορίσουν

52. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/57, «Όροι εργασίας των τεχνιτών τυπογράφων. Παρατηρήσεις επί του σχεδίου σύμβασης», δακτ., Αθήνα, 2 Φεβρουαρίου 1951, υπογεγραμμένο από τους Π. Αρνακίδη, Σεφεριάδη, Καράκογλου, Σαντοριναίο, Ε. Θρούμπο και Δ. Δρουμπό (δυσανάγνωστο).

53. Το Ταμείο Συντάξεως Τυπογράφων ιδρύθηκε το 1931. Βλ. σχετικά Χ. Λούκος, «Ένας τυπογράφος», ό.π., σ. 244.

54. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/57, «Όροι εργασίας των τεχνιτών τυπογράφων. Παρατηρήσεις επί του σχεδίου σύμβασης», δακτ., Αθήνα, 2 Φεβρουαρίου 1951, υπογεγραμμένο από τους Π. Αρνακίδη, Σεφεριάδη, Καράκογλου, Σαντοριναίο, Ε. Θρούμπο και Δ. Δρουμπό.

τους όρους απασχόλησής τους και να εξασφαλίσουν τα όποια ωφελήματα δικαιούνταν. Δεν είναι εμφανές από τις πηγές αν ο Διευθυντής αποδέχθηκε τα αιτήματά τους. Η «σιωπή» του καλά οργανωμένου αρχείου του Ινστιτούτου μοιάζει, όμως, να υποδηλώνει ότι τα δύο μέρη μάλλον δεν δυσκολεύτηκαν να συμφωνήσουν.

Σε αντίθεση με το υπόλοιπο προσωπικό, οι τυπογράφοι προσλήφθηκαν, το 1949, στο Ινστιτούτο ως ωρομίσθιοι εργάτες και όχι ως μισθωτοί υπάλληλοι. Αυτή ήταν η σχέση εργασίας που οι έξι στοιχειοθέτες εξ αρχής διεκδίκησαν, όταν διαπραγματεύτηκαν με τον Διευθυντή τις συνθήκες εργασίας και τις αμοιβές τους. Η αρχική προτίμηση προς τη συγκεκριμένη μορφή εργασίας εξηγείται ίσως από το γεγονός ότι οι στοιχειοθέτες θεωρούσαν ότι κατ' αυτόν τον τρόπο κατοχύρωναν καλύτερα την εξάωρη ημερήσια εργασία, δηλαδή ένα μειωμένο ωράριο σε σχέση μ' αυτό του υπάλληλου, και ότι έτσι εξασφάλιζαν, επιπλέον, μια πρόσθετη καλή αμοιβή, σε περίπτωση υπερωριακής απασχόλησης. Άλλωστε, όπως σημειώνει ο Διευθυντής του ιδρύματος, η ωρομίσθια απασχόληση αποτελούσε καθιερωμένη πρακτική εργασίας στον συγκεκριμένο επαγγελματικό κλάδο.⁵⁵

Εννέα χρόνια αργότερα, όμως, τον Μάρτιο του 1958, οι έξι εργαζόμενοι στο τυπογραφείο του Ινστιτούτου ζήτησαν να αλλάξει η σχέση εργασίας τους από «εργατική εις υπαλληλική». Διεκδικούσαν αύξηση του ημερομισθίου κατά 5 δραχμές, μηνιαία άδεια (αντί για άδεια 21 ημερών), μηνιαίο μισθό ως δώρο Χριστουγέννων (αντί για 21 ημερομίσθια) και ημερομίσθιο για την Κυριακή και τις υπόλοιπες αργίες. Τα παραπάνω αντιστοιχούσαν σε μια ετήσια αύξηση 66 ημερομισθίων. Σε αντάλλαγμα για την αποδοχή των παραπάνω αιτημάτων, οι τυπογράφοι δέχονταν να μην προσαυξάνεται η αμοιβή τους σε περιπτώσεις υπερωριακής εργασίας πέραν του εξάωρου (αλλά μόνο για τις δύο πρώτες ώρες υπερωρίας). Με άλλα λόγια, πρότειναν αύξηση των απολαβών τους έναντι περιορισμένης επέκτασης του ωραρίου τους.⁵⁶ Αν και δεν είναι σαφές ποια απάντηση δόθηκε στο έγγραφο αίτημά τους, φαίνεται ότι έτυχε μάλλον ευνοϊκής αντιμετώπισης από τη διεύθυνση του ιδρύματος, σε μια περίοδο κατά την οποία τα έσοδα που αποκόμιζε το τυπογραφείο,

55. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1952-1953*, σ. 76.

56. Κ.Μ.Σ., Αρχείο Ο. Μερλιέ, φάκ. D6 Grèce M. Koutouzis BBH, δακτ. επιστολή στον Μερλιέ, Αθήνα, 21 Μαρτίου 1958, υπογεγραμμένη από Π. Αρνακίδη, Ε. Θρούμπο, Καράκογλου, Σεφεριάδη, Σαντοριναίο, Δημητρά (;) και ένα ακόμη επώνυμο (δυσανάγνωστο).

παρέχοντας εργασίες προς τρίτους, συνεχώς αυξάνονταν, ενισχύοντας έτσι την κερδοφορία του.⁵⁷

Παρότι ο Μερλιέ ανταποκρίθηκε, όπως φαίνεται, στο αίτημα των τυπογράφων για βελτίωση των αποδοχών τους, μια διένεξη ξέσπασε, μετά το 1958, μ' έναν από τους στοιχειοθέτες (η υπογραφή του οποίου δεν εμφανίζεται στο έγγραφο αίτημα που υπέβαλαν οι συνάδελφοί του την ίδια χρονία). Αν και οι ακριβείς λόγοι της διαφωνίας δεν είναι απολύτως ευκρινείς στις πηγές, φαίνεται ότι αφορούσαν το ύψος της αμοιβής της υπερωριακής εργασίας. Η προστριβή πήρε, όμως, με τον καιρό διαστάσεις και οδήγησε, τον Μάρτιο του 1961, στην απόλυση του τυπογράφου. Ο απολυμένος εργαζόμενος προσέφυγε αργότερα στα ελληνικά δικαστήρια, στρεφόμενος εναντίον του γαλλικού ιδρύματος, ζητώντας να θεωρηθεί η απόλυσή του καταχρηστική και να του καταβληθούν 71 ημερομίσθια.⁵⁸ Οι δικαστές δεν έκαναν τελικά δεκτή την αγωγή του και έτσι το Ινστιτούτο βρέθηκε, από νομικής απόψεως, δικαιωμένο. Προκειμένου, όμως, να αποφευχθούν δικαστικές διενέξεις αυτού του τύπου, η διεύθυνση του ιδρύματος, που βρισκόταν πια στα χέρια του αντικαταστάτη του Μερλιέ, προχώρησε, το 1963, στην άμεση κατάργηση των υπερωριών. Η απόφαση αυτή, που συνεπαγόταν μειώσεις στις συνολικές αποδοχές για τους εργαζόμενους, οδήγησε ορισμένους απ' αυτούς σε αποχώρηση. Έτσι, ο συνολικός αριθμός των στοιχειοθετών που απασχολούνταν στο ίδρυμα, μειώθηκε στη συνέχεια σε τρεις.⁵⁹ Η απόφαση για κατάργηση των υπερωριών, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, φαίνεται ότι οφειλόταν επίσης και στο γεγονός ότι ο συνολικός όγκος των τυπογραφικών εργασιών που διεκπεραίωνε το τυπογραφείο, είχε μειωθεί συγκριτικά με την προηγούμενη δεκαετία.

Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται ότι επρόκειτο για μεμονωμένο περιστατικό εργασιακής διαφοράς, που δεν ήταν ενδεικτικό του κλίματος και των σχέσεων που είχαν διαμορφωθεί μεταξύ των εργαζομένων τυπογράφων και της εργοδοτικής πλευράς, δηλαδή της διεύθυνσης του Ινστιτούτου. Θά'ταν, πράγματι, εξαιρετικά απίθανο, εάν όχι ριψοκίνδυνο και ζημιογόνο για τη δημόσια εικόνα του, ένα κρατικό γαλλικό ίδρυμα που υπείχε σχεδόν καθεστώς διπλωματικής πολιτιστικής αντιπροσωπίας στην Ελλάδα

57. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1959-1960*, σ. 11.

58. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΠΟ/1/48, «Ενώπιον του Πρωτοδικείου Αθηνών έκθεση αγωγής του Γεώργιου Σαντοριναίου», 17 Ιουνίου 1961.

59. Institut Français d'Athènes, «Rapport d'activités pour l'année scolaire 1962-1963», σ. 49.

και που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στους πολιτικούς, καλλιτεχνικούς και πνευματικούς κύκλους της χώρας, να μην εκπληρώνει στο ακέραιο τις εργοδοτικές του υποχρεώσεις, όπως η έγκαιρη καταβολή των μισθών, η κάλυψη των ασφαλιστικών εισφορών, η πληρωμή των υπερωριών κ.ά. Από διάφορα τεκμήρια προκύπτει, άλλωστε, ότι ο Μερλιέ έδειχνε πάντοτε ιδιαίτερα ευαισθησία για τα ζητήματα που αφορούσαν τα εργασιακά δικαιώματα όσων μισθοδοτούνταν από το Ινστιτούτο και φρόντιζε ιδιαίτερα τους εργαζόμενους του ιδρύματος. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό ότι είχε επανειλημμένα ζητήσει από τους προϊσταμένους του να βελτιωθούν οι αμοιβές για διάφορες κατηγορίες προσωπικού. Η στάση του δεν φαίνεται να 'ταν διαφορετική και απέναντι στους τυπογράφους του Ινστιτούτου. Συμφώνησε εξαρχής, όπως όλα δείχνουν, στο ημερομίσθιο που οι τελευταίοι διεκδίκησαν κατά την υπογραφή της πρώτης σύμβασης εργασίας, ενώ αργότερα, το 1958, συναίνεσε και πάλι, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, στην αύξηση των απολαβών τους. Η αύξηση που παραχωρήθηκε δεν φαίνεται, επιπλέον, να 'ταν αμελητέα. Το ύψος του ημερομισθίου υπερδιπλασιάστηκε, καθώς ανήλθε από 30 σε 75 δραχμές.⁶⁰

Η διεύθυνση του Ινστιτούτου δεν έδειξε, επίσης, να παραμελεί τα ζητήματα που αφορούσαν τις συνθήκες εργασίας, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε την καταλληλότητα του εργασιακού χώρου και την προστασία της υγείας των εργαζομένων. Έτσι, παρότι το νομικό και το φορολογικό καθεστώς του παρέμενε, εν πολλοίς, ασαφές, το τυπογραφείο ελεγχόταν τακτικά από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς ως προς την τήρηση των βασικών κανόνων ασφάλειας και υγιεινής.⁶¹ Και σε αυτό το θέμα η στάση της διεύθυνσης υπήρξε, όπως όλα δείχνουν, άμεμπτη.

Ένα ακόμη στοιχείο θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, όταν αναλογίζεται κανείς το εργασιακό κλίμα που επικρατούσε στο τυπογραφείο και τις σχέσεις με τη διοίκηση του ιδρύματος. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, οι περισσότεροι τυπογράφοι διατήρησαν με το Ινστιτούτο μια σχέση εργασίας μακράς διάρκειας. Για δύο, τουλάχιστον, απ' αυτούς (Ρούμπρος, Καρακόγλου) γνωρίζουμε ότι απασχολήθηκαν στο Ινστιτούτο από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και 1990, δηλαδή για μια περίοδο που φτάνει αντίστοιχα τα 25 και 30 χρόνια.⁶² Το γεγονός ότι αρκετοί τυπογράφοι εργάστηκαν για πολλά χρόνια

60. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Ι.Α., 754ΡΟ/1/48, «Ενώπιον του Πρωτοδικείου Αθηνών έκθεση αγωγής του Γεώργιου Σαντοριναίου», 17 Ιουνίου 1961.

61. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Π.Α. – Πολιτιστικές Υπηρεσίες, 753/1/2, «Rapport de Commission sur l'Institut Français d'Athènes», 30 Ιουνίου 1961, σ. 71.

62. Συνέντευξη Ευάγγελου Ράλλη στον Χρήστο Λούκο, 11 Μαρτίου 2001.

στο Ινστιτούτο, ορισμένοι μάλιστα μέχρι τη συνταξιοδότησή τους,⁶³ ενισχύει την άποψη ότι οι περισσότεροι ήταν μάλλον ικανοποιημένοι από τις συνθήκες εργασίας και το ύψος των αμοιβών τους. Θα πρέπει, επίσης, να ληφθεί υπόψη η απουσία αναφορών στις πηγές, τόσο στα αρχαιακά τεκμήρια –με μόνη εξαίρεση την περίπτωση που προαναφέρθηκε– όσο και στις προφορικές μαρτυρίες, σε περιπτώσεις εργασιακών διαφορών και συγκρούσεων. Καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του τυπογραφείου του Ινστιτούτου, που διήρκεσε μισό αιώνα, οι εργαζόμενοι σ' αυτό δεν χρειάστηκε να καταφύγουν σε διαμαρτυρίες ή άλλες μορφές δυναμικών κινητοποιήσεων, π.χ. σε απεργίες, παρότι προέρχονταν από έναν κλάδο με ισχυρή επαγγελματική συνείδηση, υψηλό βαθμό συνδικαλισμού και μακρά παράδοση διεκδικητικών αγώνων.⁶⁴ Οι εργασιακές σχέσεις δεν φαίνεται, άλλωστε, να άλλαξαν μετά την αποχώρηση, το 1961, του Μερλιέ από τη διεύθυνση του ιδρύματος. Καταλυτική είναι ως προς αυτό η μαρτυρία του τυπογράφου Ευάγγελου Ράλλη, ο οποίος εργάστηκε ως τυπογράφος στο Ινστιτούτο από το 1985 έως και το κλείσιμο του τυπογραφείου, το 2001. Όπως βεβαιώνει ο τελευταίος, το γαλλικό ίδρυμα, παρότι οι αμοιβές που παρείχε στη δεκαετία του 1980 και του 1990 δεν ήταν από τις υψηλότερες του κλάδου, υπήρξε συνεπέστατο ως προς τις εργοδοτικές του υποχρεώσεις, καταβάλλοντας έγκαιρα μισθούς και «δώρα» εορτών, πληρώνοντας στο ακέραιο τις εργοδοτικές εισφορές και χορηγώντας τις νόμιμες άδειες.⁶⁵ Σ' αυτό συνέβαλε, βέβαια, και η ιδιαιτερότητα που χαρακτήριζε το τυπογραφείο του Ινστιτούτου, σε σχέση με άλλα τυπογραφεία της Αθήνας, καθώς δεν συνιστούσε αυτόνομη εμπορική επιχείρηση που αναζητούσε πρωτίστως το κέρδος, ενώ μπορούσε να χρηματοδοτεί τις τυπογραφικές εργασίες και από άλλες πηγές εσόδων του ιδρύματος (δίδακτρα, επιχορηγήσεις κ.ά.). Έτσι, σε μια περίοδο όπου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του παραπάνω τυπογράφου, οι πρακτικές εκμετάλλευσης των εργαζομένων, ιδιαίτερα στα μικρά, οικογενειακού συχνά χαρακτήρα, τυπογραφεία κάθε άλλο παρά σπάνιες ήταν, και ενώ οι απεργιακές κινητοποιήσεις είχαν ενδημικό χαρακτήρα,⁶⁶ οι συνθήκες εργασίας που επικρατούσαν στο τυπογραφείο του Ινστιτούτου έμοιαζαν,

63. Institut Français d'Athènes, *Rapport d'activités pour l'année scolaire 1963/1964*, σ. 49.

64. Για μια περίπτωση παρατεταμένης απεργίας από εργαζόμενους σε τυπογραφική επιχείρηση στη δεκαετία του 1950 βλ. Χ. Λούκος, «Ένας τυπογράφος», *ό.π.*, σ. 254.

65. Στο ίδιο.

66. Στο ίδιο.

από πολλές απόψεις, εξαιρετικά ικανοποιητικές, εάν όχι, θα τολμούσε κάποιος να γράψει, προνομιακές.

Η σημασία της λειτουργίας του τυπογραφείου

Για τον Οκτάβιο Μερλιέ, που πρωτοστάτησε στην ίδρυσή του, η λειτουργία του τυπογραφείου ήταν καίριας σημασίας για το ίδρυμα που διηύθυνε. Ο ίδιος θεωρούσε τις τυπογραφικές δραστηριότητες απαραίτητο συμπλήρωμα αλλά και βασικό μέσο υποστήριξης των εκδοτικών δραστηριοτήτων του Ινστιτούτου, είτε αυτές αφορούσαν την έκδοση βιβλίων, είτε ακόμη την κυκλοφορία περιοδικών εκδόσεων, όπως το βιβλιογραφικό *Δελτίο*. Παρότι το γαλλικό ίδρυμα ανέπτυξε εκδοτική δράση, πριν ακόμη εφοδιαστεί με τυπογραφικά μηχανήματα, είναι πολύ αμφίβολο κατά πόσο θα κατάφερε να παρουσιάσει ένα τόσο πλούσιο εκδοτικό έργο, ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1950, και να διασφαλίσει μια συνέχεια στη βιβλιοπαραγωγή, εάν δεν διέθετε ευκολίες εκτύπωσης και εάν δεν ήταν σε θέση να μειώσει και να ελέγξει το τυπογραφικό κόστος. Οι εκδόσεις του Ινστιτούτου, όπως ορθώς επισήμανε ο Διευθυντής του, συνιστούσαν σημαντική πηγή κύρους για το γαλλικό ίδρυμα και ενδυνάμωναν, παράλληλα, τις σχέσεις του με την ελληνική κοινωνία. Αυτό ίσχυε ακόμη περισσότερο, εάν αναλογιστεί κανείς ότι ένα μέρος της τυπογραφικής παραγωγής του Ινστιτούτου αφορούσε ελληνόγλωσσες εκδόσεις και ότι στα πιεστήριά του παράγονταν, μεταξύ άλλων, βιβλία που είχαν γραφτεί από έλληνες πνευματικούς δημιουργούς. Ο πλήρης έλεγχος στο τελικό εκδοτικό προϊόν, τον οποίο εξασφάλιζε η λειτουργία του τυπογραφείου εντός του Ινστιτούτου, επέτρεπε, επιπλέον, στον Μερλιέ να θέτει υψηλές προδιαγραφές ποιότητας, ένα βασικό ζητούμενο τόσο για τον ίδιο όσο και για τον συνεργάτη του στο πεδίο των εκδόσεων, τον Νεοκλή Κουτούζη.

Η σημασία του τυπογραφείου δεν περιοριζόταν, όμως, μόνο στην πολύτιμη συνεισφορά του σε σχέση με τις εκδοτικές δραστηριότητες του ιδρύματος. Το τυπογραφικό κατάστημα παρείχε, επίσης, πολλαπλές και σημαντικές υπηρεσίες που άγγιζαν, όπως είδαμε, το σύνολο σχεδόν των δραστηριοτήτων του Ινστιτούτου. Μια από τις σημαντικότερες ήταν ότι διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό τις διοικητικές λειτουργίες του γαλλικού επιμορφωτικού και εκπαιδευτικού οργανισμού, που βασιζόνταν και αυτές, εν πολλοίς, στην παραγωγή και κυκλοφορία εντύπων. Επομένως, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο το τυπογραφείο βρισκόταν, αναμφίβολα, στην καρδιά της λειτουργίας του ίδιου του ιδρύματος.

Παρά το υψηλό κόστος που συνεπαγόταν όχι μόνο η σύσταση αλλά και

η καθημερινή λειτουργία του τυπογραφείου, με δαπάνες που εκτείνονταν από τη μισθοδοσία των δέκα περίπου εργαζομένων και την επένδυση σε εξοπλισμό μέχρι την αγορά χαρτιού και μελάνης και τα έξοδα συντήρησης των μηχανημάτων, ο Μερλιέ προσδοκούσε ακόμη και οικονομικά οφέλη από την τυπογραφική παραγωγή. Δεν φαίνεται, άλλωστε, να λάθεψε ως προς την παραπάνω εκτίμηση, καθώς, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, το κόστος των τυπογραφικών εργασιών καλυπτόταν πια στο σύνολό του από τα έσοδα που απέδιδαν οι παραγγελίες πελατών.⁶⁷ Όλα τα παραπάνω εξηγούν γιατί με περισσή φροντίδα ο Μερλιέ ασχολήθηκε, μέχρι το τέλος της θητείας του, με το τυπογραφείο, επιδιώκοντας διαρκώς την αναβάθμισή του, χωρίς να φείδεται χρημάτων και ανθρώπινων πόρων.

Το τυπογραφείο συνέχισε να λειτουργεί και μετά την αποχώρηση του Μερλιέ από τη διεύθυνση του ιδρύματος, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, για τέσσερεις ακόμη δεκαετίες, μέχρι και την αυγή του 21ου αιώνα. Και οι 11 διευθυντές που τον διαδέχθηκαν στα ηνία του ιδρύματος, έκριναν σκόπιμη και αναγκαία την ύπαρξή του. Οι λόγοι, επομένως, που είχε επικαλεστεί ο Μερλιέ για να δικαιολογήσει τη λειτουργία του έμοιαζαν να 'ναι απολύτως βάσιμοι. Τους συμμερίστηκαν, όπως είναι εμφανές, όλοι οι διάδοχοί του, στα 40 χρόνια που ακολούθησαν. Τους αποδέχθηκε και η πενταμελής επιτροπή εμπειρογνώμων, η οποία κλήθηκε, το καλοκαίρι του 1961, να κρίνει το έργο του, λίγους μήνες πριν το τέλος της θητείας του, συνηγορώντας και αυτή, εμμέσως πλην σαφώς, υπέρ της διατήρησης του τυπογραφείου.⁶⁸ Έτσι, παρά τις σφοδρές κριτικές που είχε κατά καιρούς δεχθεί για την πρωτοβουλία του να στήσει ένα τυπογραφικό μηχανισμό, ο Μερλιέ τελικά δικαιώθηκε. Αποδείχθηκε ότι η λειτουργία του τυπογραφείου κάλυπτε πραγματικές και διαρκείς ανάγκες του ιδρύματος. Όσο το Γαλλικό Ινστιτούτο συνέχιζε να αναπτύσσει εκδοτικές δραστηριότητες, μέσω του εκδοτικού οίκου και της κυκλοφορίας του βιβλιογραφικού *Δελτίου*, όσο συνέχιζε να αποτελεί ένα μαζικό εκπαιδευτικό φορέα, με δεκάδες παραρτήματα, εκατοντάδες εκπαιδευτικούς και δεκάδες χιλιάδες μαθητές στις τάξεις του, και όσο συνέχιζε να διοργανώνει ένα πλούσιο πρόγραμμα πολιτιστικών εκδηλώσεων, η εύκολη πρόσβαση σε τυπογραφικές εργασίες χαμηλού κόστους στη γαλλική και στην ελληνική γλώσσα έμοιαζε επιβεβλημένη.

67. Institut Français d'Athènes, *Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1958-1960*, σ. 11.

68. Δ.Α.Ν., Α.Γ.Π.Α. – Πολιτιστικές Υπηρεσίες, 753/1/2, «Rapport de Commission sur l'Institut Français d'Athènes», 30 Ιουνίου 1961, σ. 71.

Για τη λειτουργία του τυπογραφείου μετά τη δεκαετία του 1960 διαθέτουμε λιγοστές μόνο πληροφορίες. Σε αντίθεση με τον Μερλιέ, οι υπόλοιποι διευθυντές δεν ένιωθαν την ανάγκη να αναφέρονται εκτενώς στις ετήσιες εκθέσεις τους στο παραγόμενο τυπογραφικό έργο. Έτσι, «σίγησε» μια πολύτιμη πηγή. Γνωρίζουμε, όμως, ότι το τυπογραφείο συνέχισε να 'ναι προσανατολισμένο πρωτίστως στις ανάγκες του Ινστιτούτου, να εξυπηρετεί γαλλικούς φορείς της ελληνικής πρωτεύουσας, όπως την Πρεσβεία, το Ινστιτούτο Παστέρ, το Ελληνογαλλικό Επιμελητήριο κ.ά., και να δέχεται, επιπλέον, ένα περιορισμένο αριθμό παραγγελιών, παρέχοντας υπηρεσίες επ' αμοιβή, από ελληνικούς ή ελληνογαλλικούς θεσμούς, για την έκδοση βιβλίων ή περιοδικών εντύπων.⁶⁹ Φαίνεται, επίσης, ότι ο όγκος των τυπογραφικών εργασιών μειώθηκε ως ένα βαθμό, καθώς αραιώσε η εκδοτική κίνηση, ενώ σταμάτησε λίγο αργότερα και η παραγωγή σχολικών βιβλίων. Φαίνεται, επίσης, ότι στα χρόνια που ακολούθησαν, δεν ανανεώθηκε ο τεχνολογικός του εξοπλισμός. Έτσι, ενώ στη δεκαετία του 1970 και του 1980 άρχισε να γενικεύεται στην Ελλάδα η εισαγωγή της νέας τεχνικής της φωτοστοιχειοθεσίας, το τυπογραφείο του γαλλικού ιδρύματος εξακολούθησε να λειτουργεί με τις μονοτυπικές μηχανές που είχε προμηθευτεί στη δεκαετία του 1950.

Τι οδήγησε τελικά στο κλείσιμό του, το 2001; Το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών γνώρισε, στη δεκαετία του 1990, μια βαθιά θεσμική κρίση. Οι εγγραφές των μαθητών μειώθηκαν κατά 90% (από 20.000 πριν το 1990, μόλις 2.000 το 2002), τα περισσότερα παραρτήματα της επαρχίας αλλά και της περιοχής της πρωτεύουσας έκλεισαν (από 30 το 1990, μόλις 4 το 2002) και το μέγεθος του διδακτικού προσωπικού συρρικνώθηκε και αυτό δραστικά. Έτσι, στο τέλος του 20ού αιώνα, το γαλλικό ίδρυμα έπαψε να 'ναι ένας μαζικός εκπαιδευτικός οργανισμός, όπως είχε αναδειχθεί κατά τη μεταπολεμική περίοδο, ενώ σταδιακά περιορίστηκαν ή και ατόνησαν οι εκδοτικές και επιστημονικές του δραστηριότητες. Μέσα σ' αυτό το κλίμα ύφεσης τα ίδια έσοδα γνώρισαν μεγάλη πτώση, λόγω της μείωσης των εισπράξεων από την καταβολή διδάκτρων, και οι διευθυντές στράφηκαν προς την υιοθέτηση πολιτικών λιτότητας και δραστικής μείωσης των δαπανών. Ένα από τα θύματα των νέων πολιτικών ήταν το τυπογραφείο και το προσωπικό του, καθώς η λειτουργία του κρίθηκε ασύμφορη και δαπανηρή. Ο μετασχηματισμός του Ινστιτούτου, κατά το

69. Institut Français d'Athènes, *Rapport d'activité pour l'année scolaire 1963/1964*, σ. 5. Institut Français d'Athènes, «Rapport sur l'activité de l'Institut pendant l'année scolaire 1968-1969», «E. Imprimerie – Éditions».

πέραςμα στον 21ο αιώνα, σ' ένα νέου τύπου ίδρυμα με κύρια αποστολή τη συνδιοργάνωση εκδηλώσεων, σε συνεργασία με ελληνικούς πολιτιστικούς φορείς, η ανάληψη δηλαδή ενός συντονιστικού και όχι πια ενός εκτελεστικού ρόλου, δεν ευνοούσε, άλλωστε, τη διατήρηση ενός τυπογραφικού μηχανισμού.⁷⁰ Η χρησιμότητά του δεν ήταν πλέον πρόδηλη.

Συμπερασματικά. Όσο και εάν φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, παράδοξο, η ιστορία της τυπογραφίας στην Ελλάδα τέμνεται με την ιστορία του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών. Το σημείο τομής εντοπίζεται στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, με αφετηρία το τέλος της δεκαετίας του 1940 και τα δύσκολα μεταπολεμικά χρόνια. Μια περίοδο που δεν ευνοούσε, ασφαλώς, τη σύσταση και τη λειτουργία ενός τυπογραφείου εντός του ελλαδικού χώρου, ωστόσο το γαλλικό ίδρυμα της Αθήνας γνώρισε τότε μια δυναμική πορεία ανάπτυξης, εξάπλωσης και διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων του. Την περίοδο αυτή προέκυψαν και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Ινστιτούτου ως επιμορφωτικού ιδρύματος: το μεγάλο μέγεθος του εκπαιδευτικού του μηχανισμού, η στροφή προς επιστημονικές και ακόμη περισσότερο προς εκδοτικές δραστηριότητες, που το κατέστησαν μοναδικό στο είδος του και που εξηγούν για ποιο λόγο στράφηκε προς τον εφοδιασμό του με τυπογραφικά μέσα.

Στο ευρύτερο πεδίο της ιστορίας της τυπογραφίας στην Ελλάδα, το τυπογραφείο του Ινστιτούτου κατέχει μια ξεχωριστή, μοναδική θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει, θέση. Αυτό οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει. Μια απ' αυτές ήταν ότι αποτέλεσε έναν από τους ελάχιστους τυπογραφικούς οργανισμούς της Αθήνας και πιθανότατα και όλης της χώρας –ίσως και τον μοναδικό–, που κάλυπτε τις ανάγκες εκτύπωσης εντύπων στη γαλλική γλώσσα. Εκτυπώνοντας βιβλία, περιοδικά και εν γένει άλλα έντυπα στα γαλλικά, το τυπογραφείο του Ινστιτούτου παρείχε μια εξειδικευμένη υπηρεσία που τα υπόλοιπα τυπογραφεία της Αθήνας δεν ήταν σε θέση να προσφέρουν. Λειτουργήσε, επομένως, όχι μόνο αλλά και ως «γαλλικό τυπογραφείο», καλύπτοντας το κενό που είχε αφήσει το κλείσιμο του αθηναϊκού τυπογραφείου Bronnaire.

Τέλος, μια άλλη σημαντική ιδιαιτερότητα του τυπογραφείου του Ινστιτούτου ήταν ότι οι σημαντικότερες παραγγελίες προέρχονταν, κατά κύριο λόγο, από το ίδιο το Ινστιτούτο! Το γαλλικό ίδρυμα έστησε, με

70. Για την κρίση και τον θεσμικό μετασχηματισμό που γνώρισε το Γαλλικό Ινστιτούτο στα τέλη του 20ού αιώνα, βλ. Ν. Manitakis, L. Arnoux-Farnoux, *Institut Français de Grèce*, ό.π.

άλλα λόγια, έναν τυπογραφικό μηχανισμό για να εξυπηρετεί πρωτίστως τις δικές του εκδοτικές ανάγκες. Κατά συνέπεια, δεν μπορούσε να δεχθεί παρά μόνο έναν περιορισμένο αριθμό εξωτερικών παραγγελιών, που δεν ξεπερνούσαν, σε γενικές γραμμές, το ήμισυ περίπου της συνολικής του παραγωγής. Αυτό σήμαινε ότι, παρά τον άρτιο και σύγχρονο εξοπλισμό του και την πλήρη στελέχωσή του, δεν ήταν παρά μόνο μερικώς προσανατολισμένο προς την εμπορική αγορά των τυπογραφικών υπηρεσιών. Αν και δεχόταν παραγγελίες από πελάτες, ακόμη και για εκτυπώσεις στην ελληνική γλώσσα, προκειμένου να εξασφαλιστεί, ως ένα βαθμό, η αυτοχρηματοδότηση της λειτουργίας του, δεν συνιστούσε αυτόνομη τυπογραφική επιχείρηση, προσανατολισμένη στην αναζήτηση κέρδους.

Και ως προς αυτό το τελευταίο στοιχείο, το τυπογραφείο του Ινστιτούτου διέφερε ριζικά από τα υπόλοιπα της χώρας, με εξαίρεση βέβαια τους τυπογραφικούς οργανισμούς ειδικού σκοπού, όπως το Εθνικό Τυπογραφείο. Επιπλέον, οι παραγγελίες που αναλάμβανε, αφορούσαν αποκλειστικά την εκτύπωση εντύπων επιστημονικού χαρακτήρα, καθώς οι εργασίες του θεωρούνταν (και δικαιολογούνταν) ως συνέχεια της επιστημονικής αποστολής που επιτελούσε το Ινστιτούτο στην Ελλάδα. Με άλλα λόγια, αυτοπεριορίστηκε σε συγκεκριμένη κατηγορία τυπογραφικών υπηρεσιών που δεν παρουσίαζαν μεγάλη ζήτηση από τις ομότεχνες εμπορικές επιχειρήσεις, λόγω των υψηλών προδιαγραφών ποιότητας που προϋπέθεταν. Εν ολίγοις, το τυπογραφείο του Ινστιτούτου κατέχει μια ξεχωριστή θέση στο ευρύτερο τοπίο των τυπογραφικών ιδρυμάτων της χώρας, ως το μοναδικό («γαλλικό τυπογραφείο») αλλά και ως ένα τυπογραφείο ξένου επιμορφωτικού Ινστιτούτου με κύριο προσανατολισμό τις επιστημονικές και τις καλλιτεχνικές εκτυπώσεις. Ύπ' αυτήν την έννοια, συνιστά όντως μια ιδιαίτερη και ξεχωριστή περίπτωση, έναν ιδιαίτερο τυπογραφικό οργανισμό.

RÉSUMÉ

Nicolas Manitakis, *L'imprimerie de l'Institut Français d'Athènes 1949-2001: étude d'un cas particulier*

L'Institut Français d'Athènes a été l'un des rares Instituts français au monde à disposer d'une imprimerie. C'est cette particularité qui fait l'objet de notre article. Mis en place à la fin années 1940 et au début des années 1950, par les soins de son directeur, Octave Merlier, et équipé de matériel importé de France, l'atelier typographique de l'Institut a fonctionné grâce notamment au travail fourni par des ouvriers-imprimeurs et des techniciens grecs embauchés à cette occasion. Son fonctionnement a permis à l'institution éducative et culturelle française, d'une part, de couvrir ses vastes besoins administratifs, en produisant sur place toute sorte d'imprimés et, d'autre part, de soutenir son ambitieux programme éditorial, avec l'impression de centaines de livres chaque année, dans les caves de l'établissement. En assurant, par ailleurs, des travaux typographiques de haute qualité à des clients externes et en occupant une place prépondérante comme étant la seule imprimerie française de la capitale grecque, l'Institut a pu aussi se procurer une source de revenus supplémentaire et améliorer, du coup, ses finances. Soucieuse d'éviter toute critique provenant des milieux professionnels du pays d'accueil, la direction a veillé, en outre, à assurer des bonnes conditions de travail, ainsi que des niveaux de rémunération satisfaisants aux salariés grecs du service typographique. La longévité de ce service, qui a été maintenu par onze directeurs successifs de l'Institut pendant un demi-siècle, est bien, la preuve, en définitive, de son importance.